

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Bc. Markéta Burianová

Referenční vlastnosti holé jmenné fráze v češtině

Referential properties of bare noun phrases in Czech

Praha 2016

Vedoucí práce: Mgr. Radek Šimík, Ph.D.

Děkuji vedoucímu své diplomové práce, Mgr. Radku Šimíkovi, Ph.D., za veškerou pomoc, rady a podněty poskytnuté při konzultacích této práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 14. srpna 2016

.....

Markéta Burianová

Klíčová slova (česky)

Holá jmenná fráze, referenční vlastnosti, kategorie určenosti, determinace, slovosled

Klíčová slova (anglicky):

Bare noun phrase, referential properties, definiteness, determination, word order

Abstrakt (česky)

Diplomová práce se zabývá holou jmennou frází v češtině a jejími referenčními vlastnostmi se zaměřením na kategorii určenosti. Cílem práce je empiricky ověřit, které faktory mají v češtině vliv na interpretaci kategorie určenosti u holých (formálně nedeterminovaných) jmenných frází.

První část práce shrnuje existující teorie reference, a to jak obecně, tak v kontextu češtiny jakožto jazyka bez obligatorního vyjadřování determinace. Vycházíme z předpokladu, že interpretace určenosti u nedeterminovaných frází probíhá na základě jejich postavení v rámci syntakticko-sémantické výstavby věty, AVČ a slovního nebo situačního kontextu. Druhá část práce se na základě manuálně anotovaného korpusu holých jmenných frází pokusí ověřit některé teoretické předpoklady nastíněné v první části. V centru zájmu stojí vztah mezi určeností a postavením NP ve větě, dále postavením vůči slovesu a také souvislost s rozvitostí NP.

Abstract (in English):

The subject matter of the diploma thesis is the bare noun phrase and its referential properties with focus to (in)definiteness. The aim is to present an empirical evaluation of factors that influence the interpretation of definiteness of bare noun phrases in Czech.

The first part of the thesis recounts on existing theories of reference and definiteness, both in general and with focus to Czech as a language without obligatory determination. Our basic assumption is that the interpretation of definiteness of bare noun phrases is based on their position within a syntactic and semantic sentence structure, topic-focus articulation and word- or situational context. We focus on the relation between definiteness and an absolute position within a sentence, a verb-relative position and modification of the NP.

OBSAH

1	ÚVOD	10
2	REFERENCE, REFERENČNÍ VLASTNOSTI	11
2.1	REFERENČNÍ VS. NEREFERENČNÍ NP	12
2.2	GENERICKÁ A INDIVIDUÁLNÍ REFERENCE	13
2.3	KATEGORIE URČENOSTI – DEFINITA A INDEFINITA	15
2.4	SPECIFICITA	18
2.5	ZKOUMANÉ KATEGORIE	20
3	HOLÁ JMENNÁ FRÁZE	21
4	DETERMINACE A PROSTŘEDKY K JEJÍMU VYJADŘOVÁNÍ	24
4.1	JAZYKY „SE ČLENY“	24
4.1.1	<i>Prostředky k vyjadřování determinace</i>	24
4.1.2	<i>Další přístupy k determinaci</i>	27
4.2	JAZYKY „BEZ ČLENŮ“	28
4.2.1	<i>Uhlířová: Determinace a aktuální členění</i>	28
4.2.2	<i>Hlavsa: operátory Un, Ex a Var</i>	29
4.2.3	<i>Obligatornost vs. fakultativnost</i>	31
4.2.4	<i>Polština: teoretický základ</i>	32
4.2.5	<i>Polština: empirická data</i>	33
4.3	SHRNUTÍ - PŘEDPOKLADY	35
5	EMPIRIE	36
5.1	VYTVOŘENÍ CQL DOTAZU	37
5.2	PILOTNÍ VZOREK	38
5.2.1	<i>Lexikální sémantika – problémy spojené s anotací</i>	38
5.2.2	<i>Anotace referenčních vlastností – testovací metody</i>	39
5.2.3	<i>Kontextová zapojenost</i>	42
5.2.4	<i>Analýza pilotního vzorku</i>	44
5.3	HLAVNÍ VZOREK	48
5.3.1	<i>Anotované faktory</i>	49
5.3.2	<i>Testovací metody</i>	50

5.3.3	<i>Analýza hlavního vzorku</i>	50
5.3.4	<i>Statistická analýza</i>	57
6	DISKUSE	60
7	ZÁVĚR	62
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:.....	63
9	SEZNAM TABULEK A GRAFŮ:.....	66
	PŘÍLOHA 1.....	I

Předmluva

Předkládaná diplomová práce se bude zabývat referenčními vlastnostmi holé jmenné fráze a faktory, které mají vliv na interpretaci těchto vlastností. V centru našeho zájmu bude stát kategorie určenosti. Čeština je jazykem, který nemá obligatorní prostředky k vyjadřování určenosti, a proto nás bude zajímat, jaké faktory ovlivňují interpretaci holé jmenné fráze (tedy fráze bez formálně vyjádřeného determinátoru) jako určité či neurčité.

Těžiště práce tvoří empirický výzkum, který spočívá ve vytvoření manuálně anotovaného korpusu holých jmenných frází, jejich referenčních vlastností a faktorů, u nichž předpokládáme vliv na interpretaci těchto vlastností. Na anotovaném vzorku se pokusíme ověřit naše teoretická východiska, především vliv postavení ve větě a případně některé další faktory, které se ukážou jako potenciálně rozhodující během pilotní části výzkumu. Výzkum by měl zároveň naznačit možné směry (poukázat na relevantní faktory), kterými by mělo smysl se zabývat v dalších výzkumech. Teoretický základ tvoří především práce zabývající se determinací a určeností v češtině (Hlavsa, 1972, 1975; Adamec, 1980; Uhlířová, 1987 a další), ale přihlédneme také k situaci v ostatních jazycích bez obligatorních prostředků k vyjadřování determinace (Szwedek, 1974; Czardybon – Hellwig – Petersen 2014; Lyons, 1999). Obecný teoretický rámec k otázce referenčních vlastností a problematiky holých jmenných frází nám poskytnou práce vycházející z jazyků s obligatorním vyjadřováním determinace (Abbottová, 2004, 2006, 2011, 2014; von Heusinger, 2001, 2011; Heimová, 1982, 1983, 2011; Dayalová, 2011; Carlson – Pelletier, 1995; Carlson, 2003, a další).

První (teoretická) část práce postupně představí základní otázky spojené s teorií reference (kapitola 1), jednotlivé referenční vlastnosti (kapitola 2), holé jmenné fráze a jejich postavení v rámci kategorie určenosti (kapitola 3) a kategorii determinace a prostředky jejího vyjadřování (v jazycích se členy i bez nich – kapitola 4). Druhou část práce tvoří empirický výzkum (pilotní a hlavní vzorek, jejich analýza a statistické zpracování – kapitola 5) a konečně zhodnocení výsledků výzkumu (kapitoly 6 a 7).

Seznam zkratek

BNP	–	holá jmenná fráze (bare noun phrase)
BP	–	holý plurál (bare plural)
ESČ	–	Encyklopedický slovník češtiny
GEN	–	generický
NP	–	jmenná fráze (noun phrase)
PMČ	–	Příruční mluvnice češtiny
SSČ	–	Slovník spisovné češtiny

1 Úvod

Pokud souhlasíme s Hlavsovým tvrzením, že „[j]azyková komunikace lidí slouží především k tomu, aby zprostředkovala předání poznatků o jevech materiálního světa“ (Hlavsa, 1975, s. 9), musíme se nutně ptát, jaký je vztah jazykové komunikace i jazyka samotného k těmto materiálním jevům. Jakým způsobem, jakými procesy probíhá pojmenování světa kolem nás, tedy vztahování jazykových znaků k realitě? Odpovědi na tyto otázky hledali (a hledají) filozofové od antiky přes středověk až po současnost. Přestože naše teoretická východiska budou tvořena především čistě lingvistickými přístupy, je třeba zmínit, že i ty mají svůj základ ve filozofickém pojetí reference. Abbottová (2011, s. 50) mluví o dvou základních přístupech k referenci. V jejich pozadí stojí otázka, zda referenci chápat jako záležitost sémantiky či pragmatiky. Logicko-sémantický přístup reprezentuje např. zde dále citovaný Frege (1892), Russell (1905) a další. V centru tohoto pojetí stojí idea, že referenci lze popsat jako vztah mezi jazykovou jednotkou a objektem, ke kterému referuje (s přihlédnutím k pravdivostním podmínkám). Pragmalingvistický přístup vidí referenci jako tříčlenný vztah, když k jazykové jednotce a objektu přidává mluvčího (uživatele jazyka). V zásadě se tedy oba přístupy liší v odpovědi na otázku, zda referuje výraz sám, či mluvčí, který daný výraz užije. V teoretické části naší práce budeme vycházet především z logicko-sémantického pojetí reference, domníváme se však, že element mluvčího nelze z úvah o referenci zcela vyloučit. Námi zvolená metodologie nicméně neumožňuje roli mluvčího systematicky postihnout.

2 Reference, referenční vlastnosti

ESČ (2002, s. 369) definuje referenci jako „vztah znaku k objektu mimojazykové reality“. Abbottová (2011, s. 50), podobně jako výše citovaný Hlavsa, referenci označuje za nepostradatelnou funkci jazyka, neboť právě díky ní je člověk schopen mluvit o světě kolem sebe. Hlavsa (1975, s. 9) vztah znaku a objektu zasazuje do kontextu vnímání reality a jejího odrazu v lidském vědomí. Tvrdí, že právě „věci“, tedy objekty (v jazyce vyjádřené pomocí substantivního pojmenování) hrají klíčovou roli v našem obrazu reality a ostatní jevy potom vnímá jako příznaky těchto objektů. Abbottová (tamtéž) ve stejném smyslu rozlišuje mezi referencí a predikací, přičemž referencí má na mysli schopnost jmenné fráze označit nějakou určitou entitu, zatímco predikací je této entitě přisuzována nějaká vlastnost. V centru našeho zájmu ovšem stojí otázka, jaký je vztah mezi pojmenováním a objektem, ke kterému toto pojmenování odkazuje. Hlavsa (1975, s. 11) definuje dvojí druh tohoto vztahu: designaci a denotaci. Designací míní vztahování substantivního znaku „k celým universům objektů vyhovujících [jeho] významům“. Jde tedy o vztah na úrovni langue, systému. A právě designace je zároveň předpokladem pro možnost vztahovat znaky ke konkrétním objektům reality, tedy pro denotaci (na úrovni parole). Vztah mezi designací a denotací lze také vyjádřit pojmy extenze a intenze. Intenzí je míněn soubor všech významových rysů pojmu“ (ESČ, 2002, s. 183), zatímco extenzí se míní „množina těch předmětů, které pod [daný] pojem spadají“ (ESČ, 2002, s. 132). Klasickým Fregeovým (1892, s. 57) příkladem, který dokládá rozdíl mezi extenzí a intenzí, jsou výrazy *Večernice* a *Jitřenka*. Zatímco extenzí obou je planeta Venuše, jejich intenze jsou odlišné (večerní vs. ranní hvězda). Z uvedených definic vyplývá, že centrem našeho zájmu bude denotace, extenze, tedy vztah jazykové jednotky k objektu, ke kterému referuje.

Které jazykové prostředky slouží k vyjadřování reference? Jak už jsme naznačili při popisu rozdílu mezi referencí a predikací, reference se primárně pojí se jmennými frázemi (NP)¹. Jmennou frází se zde myslí jednak samotné substantivum, jednak výrazy, jichž je substantivum základem. Hlavsa (1975, s. 11) pro ně zavádí pojem designační fráze. Designační frází může být stejně dobře samostatné substantivum *hráč*, ale také *dobrý hráč*; *hráč tenisu*; *hráč, který má budoucnost před sebou* apod. Ovšem teprve aktuálním uplatněním designační fráze v konkrétní výpovědi vstupuje NP do vztahu denotace a dochází tedy k referenci neboli vyčlenění objektu z množiny prvků stojících v extenzi dané designační

¹ Referenční platnost lze jistě uvažovat i u jiných typů frází, např. u osobních či ukazovacích zájmen, tuto problematiku zde ovšem necháváme stranou, neboť v centru našeho zájmu stojí právě (holé) jmenné fráze.

fráze. Jak tento proces vypadá? V češtině bývá toto vyčlenění podle Hlavsy zpravidla vyjádřeno lexikálně nebo morfologicky: „Tak např. ve výpovědi *Toto auto se srazilo s tramvají* je z oboru proměnnosti designátoru *auto* (z třídy „aut“) vyčleňován jeden, a to zcela určitý prvek; vyčlenění je zajišťováno jednak ukazovacím zájmenem *toto*, jednak tvaroslovným morfémem singuláru. Na druhé straně však najdeme v téže výpovědi i výraz *s tramvají*, který rovněž výslovně vyjadřuje, že jde o jeden prvek třídy, ale ten aspekt denotačního vztahu, který se týká určitosti objektu, není na jeho pojmenování nijak signalizován.“ (Hlavsa, 1975, s. 13–14). Z uvedené citace tedy vyplývá, že proces vyčleňování denotátu z množiny objektů zahrnutých designátorem probíhá neustále a nemusí být ve výpovědi lexikálně manifestován. Vzhledem k tomu, že v centru našeho zájmu stojí právě ty fráze, které takové lexikální prostředky postrádají, bude nás dále zajímat, jaké další prostředky do tohoto procesu vstupují.

Pokud mluvíme o referenčních vlastnostech, máme tedy na mysli několik různých aspektů, které se na procesu vztahování jazykových znaků k objektům nejazykové skutečnosti podílejí. Každý ze zmiňovaných aspektů přitom na tento proces pohlíží na základě jiných faktorů, resp. kladé si jiné otázky: Referuje znak k existujícímu objektu? Referuje k jednotlivině, nebo k druhu? Je referent určený, nebo neurčený? Je referent známý mluvčímu, adresátovi? V následujících kapitolách se jednotlivé aspekty reference pokusíme alespoň ve stručnosti popsat.

2.1 Referenční vs. nerefereční NP

Prvním zmiňovaným hlediskem je referenčnost. V jejím základu stojí otázka, zda daný znak, resp. daná NP odkazuje k existujícímu referentu (objektu reality), či nikoliv. Jak uvádí Hlavsa (1975, s. 15), ne každá NP musí v konkrétním užití plnit denotační funkci a tedy odkazovat k reálnému objektu. Pokud se tak neděje, mluvíme o nereferečním užití NP. Hlavsa v tomto případě používá termín kvalifikující užití. To je realizováno například zapojením NP do jmenného predikátu se sponou. Pokud tedy mluvíme o referenčním užití NP, máme tím na mysli takové fráze, které odkazují k (potenciálně) existujícím elementům. Může přitom jít o celou skupinu (třidu) elementů, jeden konkrétní element, nebo několik (různých) elementů (podle toho, zda jde o referenci generickou nebo singulativní, viz dále kapitolu 2.2).

Otázkou zůstává, zda lze u některých typů NP předpokládat referenční užití (resp. tendenci k referenční interpretaci) zatímco u jiných nikoliv. Např. Abbottová (2011, s. 50, 69–72), považuje za referenční především určité NP, zatímco referenčnost neurčitých NP označuje za problematickou. Staví proti sobě dva přístupy k neurčitým NP. První z nich představuje Russell (podrobněji o něm a jeho pojetí reference/určenosti v kapitole 2.3), který indefinita (ale z větší části i definita) považuje za kvantifikační, nikoliv referenční. Indefinita tedy podle něj denotují existenční kvantifikátor, nikoliv individuum. Opoziční přístup (zastoupený např. Strawsonem, rovněž viz dále v kap. 2.3) naopak pro indefinita předpokládá i referenční užití, a to na základě možnosti užít je v koreferenčních vztazích: *A man was sitting underneath a tree eating peanuts. A squirrel came by and the man fed it some peanuts.* Výrazy *a man* a *a squirrel* jsou v tomto případě koreferenční s (referenčními) výrazy *the man* a *it*, a proto je lze rovněž považovat za referenční (příklady převzaty z Abbottové, 2011, s. 71). Oba přístupy tedy představují určité protipóly na škále referenčnost – nerefrenčnost: pro Russella jsou skutečně referenční pouze demonstrativa užitá demonstrativně (tedy přímo ukazující na konkrétní objekt) zatímco na opačném pólu stojí tvrzení, že pro téměř každou NP lze uvažovat nějaký kontext, ve kterém může být užitá referenčně.

2.2 Generická a individuální reference

Už jsme naznačili, že pokud NP plní denotační funkci, může odkazovat buď k jednotlivým objektům, nebo k třídě objektů jako celku. Podle toho rozlišujeme referenci individuální (singulativní) a generickou. V pojetí generičnosti vycházíme z práce Carlsona a Pelletiera *The Generic Book* (1995). Autoři zde uvádějí dva základní jevy, které se pojí s generičností, resp. které lze označit za generické. Jde jednak o referenci k druhu a jednak o referenci k určité obecné vlastnosti.

V prvním případě se jedná o takové typy NP, které neodkazují k jednotlivým objektům, ale k celému druhu, (otevřené) třídě objektů:

- a. The potato was first cultivated in South America. (Brambory byly poprvé vypěstovány v Jižní Americe.)
- b. Potatoes were introduced to Ireland by the end of the 17th century. (Brambory byly do Irska dovezeny koncem 17. století.)
- c. The Irish economy became dependent upon the potato. (Irská ekonomika se stala na bramborech závislá)

Pro tento typ NP autoři zavádějí pojem *kind-referring / generic NP*, tedy druhová / generická NP.

V druhém případě jde o typ propozic, které odkazují k pravidelným, opakovaným či obecným jevům, které stojí v opozici ke konkrétním izolovaným událostem:

- a. John smokes a cigar after dinner. (John si po večeři dává doutník.)
- b. A potato contains vitamin C, amino acids, protein and thiamine. (Brambory obsahují vitamin C, aminokyseliny, proteiny a thiamin.)

Takové propozice, které vyjadřují obecné vlastnosti nebo jevy, autoři označují pojmem *characterizing / generic sentences*, charakterizační / generické věty. Tyto věty mohou být pouze pravdivé, nebo nepravdivé, nelze u nich uvažovat o obrazných, metaforických či nejasných, neurčitých významech.

Oba popsané jevy se mohou vyskytovat buď samostatně, nebo (často) společně:

- a. Potatoes are served whole or mashed as a cooked vegetable. (Brambory se vaří a podávají se celé nebo šťouchané.)
 - b. The potato is highly digestible. (Brambory jsou velmi chutné.)
- (Carlson – Pelletier, 1995, s. 2–3.)

Pro oba typy generičnosti je společné, že se jedná o zobecnění, oba typy abstrahují od konkrétních objektů či událostí, jevů a referují k celým třídám těchto objektů, událostí, jevů, jejich „referentem“² může být kterýkoliv člen dané třídy.

Zatímco generická reference se z teoretického hlediska jeví jako víceméně neproblematická, pokud jde o její základní vymezení (reference k druhu, třídě, nikoliv k jednotlivině), pojetí reference k individuálním objektům se v jednotlivých teoretických přístupech částečně různí. Společným jmenovatelem je vždy reference k jednotlivině (ať už jde o jeden nebo více „objektů“). V této práci budeme vycházet především z prací Hlavsy (1975), Adamce (1980), Abbottové (2004, 2006, 2014) a Heimové (2011), kteří mluví o referenci individuální (příp. singulativní), jež dále dělí podle toho, zda odkazuje k denotátům určitým či neurčitým (viz dále). Některé další přístupy (např. EŠČ, 2002; Nédolužko, 2011) individuální referenci dále dělí s ohledem na kategorii specifity (viz kapitolu 2.4).

² K otázce, zda u generických NP předpokládat existenci referentu či nikoliv viz kapitolu 2.5.

Společným jmenovatelem všech přístupů je otázka, zda je objekt, ke kterému se odkazuje, (pro mluvčího / adresáta) nějak vymezený či nikoliv.

2.3 Kategorie určenosti – definita a indefinita

V centru kategorie určenosti stojí otázka, zda objekt, ke kterému NP referuje, je jasně vymezený, definovaný (určitá, definitní NP) či nikoliv (neurčitá, indefinitní NP). Za prototypický prostředek vyjádření kategorie určenosti bývá označován člen (v jazycích, které určenost vyjadřují obligatorně), dále se na manifestaci determinace mohou podílet zájmena (ukazovací, přivlastňovací apod.), číslovky, či slovosled (ESČ, 2002, s. 108; Čermák, 2001, s. 147). O tom, jak se liší tyto prostředky pro jazyky s povinně vyjadřovanou determinací a bez ní, budeme podrobněji mluvit dále (viz kapitolu 4). Na tomto místě je třeba zmínit, co stojí v základu teoretických přístupů ke kategorii určenosti.

Základní otázka zní, co činí určitost určitou a neurčitost neurčitou. Heimová (2011, s. 997–998) hledá odpověď na pozadí dvou základních logicko-sémantických přístupů k tomuto problému, přičemž oba dva vycházejí z konceptu pravdivosti. První z nich zastupují Russell (1905), v jehož pojetí tkví rozdíl mezi určitostí a neurčitostí v podmínkách jejich pravdivosti. Heimová to dokazuje na dvou příkladech:

- a. The book arrived. ([Ta] kniha dorazila.)
- b. A book arrived. ([Nějaká] kniha dorazila.)

Zatímco v prvním případě je věta pravdivá pouze za předpokladu, že existuje jedna konkrétní kniha, a ta dorazila (a ve všech ostatních je nepravdivá), druhá věta je pravdivá v případě, že dorazila alespoň jedna (jakákoliv) kniha (a je nepravdivá, pokud žádná kniha nedorazila). Rozdíl v ne/určitosti tedy podle Russella tkví právě v onom přísnějším vymezení pravdivostní podmínky pro větu a. Slovy Abbottové (2006, s. 393), tím, co v Russellově pojetí vymezuje určitost od neurčitosti, je jedinečnost určité NP – tedy předpoklad, že existuje pouze jedna entita, která odpovídá deskriptivnímu obsahu dané NP. Abbottová (tamtéž) ovšem také upozorňuje na to, že v Russellově pojetí (jak jsme již naznačili výše) jsou jak určité, tak neurčité NP považovány zpravidla za kvantifikační, nikoliv referenční.

Proti tomuto pojetí určenosti staví Heimová přístup Fregea a později Strawsona. Pro ně tkví rozdíl mezi určitostí a neurčitostí v presupozicích. V případě věty a. adresát předpokládá, že existuje jedna konkrétní kniha. Věta a. by tedy byla pravdivá, pokud tato

kniha dorazila, nepravdivá, pokud nedorazila, a bez pravdivostní hodnoty, pokud taková kniha neexistuje, nebo je jich více.

Co mají oba přístupy společné? Společným jmenovatelem rozdílu mezi určitostí a neurčitostí je jedinečnost referentu (je-li referent jedinečný, ať už v Russellově či Fregeově/Strawsonově pojetí, pak je definitní, v opačném případě je indefinitní). Jedinečnost ale není jediným faktorem, který se objevuje v teoretických přístupech ke kategorii určenosti. Abbottová (2006, s. 393–394, viz také Lyons, 1999) představuje ještě další koncept, a to familiaritu (známost) referentu. Tento koncept vychází z prací Christophersena a Jespersena a dále ho rozpracovala Heimová (1982, 1983). Koncept familiarity je založený na předpokladu, že určité je to, co je v daném diskurzu již známé, zatímco neurčité je to, co je ve sdělení nové:

„A definite is used to refer to something that is already familiar at the current stage of the conversation. An indefinite is used to introduce a new referent.“ (Heimová, 1983, s. 223).

Jak tvrdí Abbottová, oba přístupy, tedy jak koncept jedinečnosti, tak familiarity je možné aplikovat na většinu výpovědí, přesto existují některé druhy výpovědí, pro které neplatí ani jedna z koncepcí – o nich a o dalších přístupech k determinaci budeme mluvit v kapitole 4.1.

Jak už bylo řečeno, způsoby, jakými dochází k vyjadřování určenosti, se liší v závislosti na tom, zda je v daném jazyce tato kategorie vyjadřována obligatorně (a tedy existuje nějaký přesně daný soubor prostředků k jejímu vyjádření), nebo je její vyjádření fakultativní (případně není formálně vyjádřena vůbec). Konkrétní prostředky, kterými k determinaci NP dochází, popíšeme v kapitole 4, zde se zaměříme na některé obecnější problémy spojené s determinací v jazycích bez členu.

Jak vypadá vymezení denotátu v češtině, v jazyce bez obligatorního vyjadřování determinace? Hlavsa (1975) definuje dva hlavní typy vymezení objektu z množiny možných referentů – kvantifikaci a determinaci. Kvantifikací míní vyčlenění počtu objektů, k nimž daný výraz referuje, tento počet může být určitý, neurčitý nebo nevymezený. Prostředky, kterými je tato kategorie vyjadřována, nazývá kvantifikátory. Determinací má pak na mysli to, zda jsou vymezené objekty určité, či nikoliv. Hlavsa definuje tři typy determinace:

1. Denotátor referuje k „určitému“, vymezenému objektu, jde tedy o denotaci jedinečnou (Hlavsa ji označuje symbolem Un). Jedinečnou denotací mohou být buď vlastní jména (v jejich oboru proměnnosti je pouze jediný prvek), nebo takové

výrazy, které je možné z oboru proměnnosti přesně vymezit parafrází typu „X je takový objekt, který v době T byl / je / bude na místě L“.

2. Výraz referuje k neurčenému, ale potenciálně jedinečnému objektu (Hlavsa označuje jako Ex, existence). O identifikovatelnosti referentu se v tomto případě nic neříká, ale identifikace jedinečnou determinací by proběhnout mohla: *Jedna žena měla dost výstřední klobouk.* – „Jak se jmenuje ta žena? Kdy a kde měla ten klobouk?“
3. Výraz referuje k neurčenému objektu, přičemž se může jednat o kterýkoliv objekt z oboru proměnnosti daného denotátoru, jde tedy o nejedinečnou determinaci. Hlavsa ji označuje operátorem proměnnosti Var.
(Hlavsa, 1975, s. 20.)

Také Hlavsovo pojetí tedy vychází z logicko-sémantického přístupu k jazyku, resp. k denotaci.

Poněkud odlišnou klasifikaci určenosti nabízí Adamec (1980). Jeho pojetí vychází z jednoduchého modelu referenční určenosti, v jehož základu stojí tři (vzájemně se prolínající) hlediska:

1. Generičnost vs. singulativnost
2. Určenost vs. neurčenost
3. Danost vs. novost

Na základě těchto hledisek pak rozvíjí základní jednoduché schéma určenosti a předkládá vlastní model (s. 259):

Referent:	I. generický
	II. podmíněně singulativní
III: singulativní:	1. neurčený: a. pro oba partnery b. jen pro posluchače
	2. určený: a. „zvnějšku“ b. „zevnitř“

K původnímu jednoduchému modelu tedy Adamec přidává jednak kategorii podmíněně singulativního referentu, který představuje jakousi přechodovou kategorii mezi generickým a singulativním referentem. Jde o případy typu *Půjč mi nějakou knihu*, *Poprosím některého kolegu*. V uvedených příkladech NP *nějaká kniha* a *některý kolega* nereferují přímo

ke konkrétnímu objektu, ale tento objekt hypoteticky existuje. Ze své podstaty jde tedy o referent neurčený. Nabízí se zde srovnání s Hlavsovým operátorem Var, který také referuje k neurčenému (nejedinečnému objektu / referentu). V našem vzorku budeme tyto případy zahrnovat pod kategorii singulativní indefinitní reference, neboť z hlediska faktorů, které budeme zkoumat, není distinkce „podmíněně – nepodmíněně singulativní“ podstatná (podstatnou pro nás není to, zda objekt, ke kterému se referuje, skutečně existuje, či nikoliv, ale to, jak je interpretován z hlediska kategorie určenosti). Dalším rozšířením je hledisko mluvčí – posluchač u neurčené reference. Pro naše účely je opět možné obě kategorie sloučit a ve vzorku je budeme označovat jako indefinita, neboť opět nepředpokládáme vliv tohoto hlediska na faktory, které budeme zkoumat. A konečně, Adamec přidává distinkci určenost vnější a určenost vnitřní. Tento aspekt je pro nás podstatný. Určeností „zvnějšku“ Adamec míní ty případy, kdy identifikace referentu probíhá za pomoci kontextu, deixe apod., zatímco určenost „zevnitř“ zahrnuje inherentní určenost, která vyplývá ze samotné NP. Tuto distinkci v našem pojetí ponecháváme (a dále rozšiřujeme, viz dále, především kapitulu 5.2.2).

2.4 *Specificita*

S kategorií určenosti úzce souvisí otázka specificity. Jak už bylo řečeno, specificita se v mnohých přístupech spojuje s individuální referencí³, případně přímo s neurčitými NP, resp. s jejich identifikovatelností mluvčím a adresátem. V zásadě tak mohou nastat tři situace, které tradiční přístupy popisují následovně:

1. referent je známý mluvčímu i adresátovi, pak se jedná o určitou NP
2. referent je známý pouze mluvčímu, pak se jedná o specifickou neurčitou NP
3. referent je pro mluvčího i adresáta neznámý, pak jde o nespecifickou neurčitou NP (von Heusinger, 2001, s. 169.)

V tomto pojetí tak lze vidět paralelu k výše zmiňovanému Adamcovu modelu určenosti. Zde vycházíme z pojetí specificity dle von Heusingera (2001, 2011), který ovšem s uvedeným přístupem polemizuje. Podle něj tradiční pohled na specificitu není zcela přesný.

³ Např. EŠČ (2002, s. 370) dělí individuální referenci na specifickou (definitní, určitou a určenou) a individuální referenci nespecifickou (indefinitní, určitou a neurčenou) a jako speciální typ vyděluje referenci nespecifickou a neurčitou (věty typu *Kterákoli / Jakákoli žena přijde, dostane...*).

Jednak zahrnuje pouze určitou část celé problematiky (specificku předpokládá pouze pro indefinita, von Heusinger ale dokazuje, že ji lze uvažovat i u definit – viz dále). Zároveň zpochybňuje tvrzení, že specificku (stejně jako určenost) lze definovat pouze pomocí identifikovatelnosti referentu. To dokládá na základě příkladů, které odporují výše uvedenému modelu (von Heusinger, 2001, s. 171). Existují i případy kdy:

1. NP je určitá a nese rys specificku, ačkoliv její referent není mluvčím ani posluchači známý, a není tedy identifikovatelný:

[...I And I know that he [= the Evil One] can impel his victims to do evil in such a way that the blame falls on **a righteous man**, and the Evil One rejoices then as **the righteous man** is burned in the place of his succubus.⁴

V tomto případě je specificku NP *the righteous man* dána anaforicky.

2. NP je určitá, ačkoliv její referent není identifikovatelný ani mluvčím, ani adresátem a dokonce není ani existující:

William asked him whether he would be locking **the doors**.

"There are no doors that forbid access to the scriptorium from the kitchen and the refectory, or to the library from the scriptorium."

3. NP je specifická, ačkoliv její referent není identifikovatelný ani mluvčím, ani adresátem:

The fact is, Benno said, he had overheard a dialogue between Adelmo and Berengar in which Berengar, referring to **a secret** Adelmo was asking him to reveal, proposed a vile barter, which even the most innocent reader can imagine.

4. NP je neurčitá a specifická, ačkoliv je identifikovatelná nejen mluvčím, ale i adresátem:

It would already be serious enough if **one of my monks** [= Adelmo] had stained his soul with the hateful sin of suicide. But I have reason to think that another of them has stained himself with **an equally terrible sin** [= homosexuality].

⁴ Všechny příklady citované von Heusingerem (a tedy i námi) pocházejí z románu *Jméno růže* od Umberta Eca.

Pomocí těchto příkladů tak von Heusinger dokazuje, že stejně jako není možné jednoduše ztotožňovat ne/určitost s identifikovatelností referentu⁵, není možné specificitu považovat za pouhou podkategorii neurčitosti. Specificita je podle něj totiž samostatnou referenční vlastností NP, která se protíná s ostatními referenčními vlastnostmi (a tedy prochází napříč určitostí i neurčitostí). Jde o kategorii, která říká, zda a jak je daný výraz referenčně ukotvený v rámci diskurzu (tedy zda se váže k jiným prvkům v diskurzu či nikoliv) a na určenosti NP je tedy tato kategorie nezávislá, resp. je možné ji spojit s určitými i neurčitými NP (von Heusinger, 2001, s. 172).

2.5 Zkoumané kategorie

Z toho, co zatím bylo o referenčních vlastnostech řečeno, vyplývá, že jde o vzájemně provázané kategorie, které se zpravidla podílejí na procesu denotace konkrétních objektů reality společně (byť každá v jiné míře). Pokud se ovšem chceme zaměřit na otázku, které jazykové faktory ovlivňují interpretaci referenčních vlastností NP v reálném textu/promluvě, musíme přistoupit k určitému zjednodušení. V centru našeho zájmu stojí kategorie určenosti a faktory, které mají vliv na její interpretaci adresátem. Z toho důvodu necháváme stranou otázku specificity, protože jak bylo vyloženo výše, jde o kategorii, kterou nelze považovat za pouhou podkategorii určenosti, ale za samostatnou vlastnost NP, která prochází napříč určitostí i neurčitostí. Její zkoumání by tedy vyžadovalo samostatný výzkum. Referenčnost bereme v úvahu pouze v tom ohledu, že nemá smysl uvažovat o distinkci určitost – neurčitost u NP, které nejsou referenční (k vymezení referenčních NP pro naše účely viz kap. 5.2.1).

Spolu s Uhlířovou (1987, s. 108) se domníváme, že v případě generických frází lze o referenci uvažovat pouze potenciálně: „Ve výpovědích jako *Netopýr je jediný létající savec* nebo *Netopýři jsou jediné létající savci* mluvčí ani posluchač nemají na mysli konkrétní, individuální referent. Referentem může být buď libovolný člen z množiny všech možných referentů, popř. celá jejich množina („kterýkoli, každý netopýr, všichni netopýři“), neboli (...) jejich extenzionál.“ Generická reference nás tedy bude podobně jako referenčnost zajímat pouze v souvislosti s tříděním výzkumného vzorku.

⁵ Také von Heusinger definuje kategorii určenosti pomocí konceptu známosti (familiarity).

3 Holá jmenná fráze

Jak už bylo řečeno, prototypickým prostředkem vyjadřování kategorie určenosti je člen, jímž zpravidla disponují jazyky, které determinaci vyjadřují obligatorně. Podobnou funkci jako člen mohou dále plnit některá zájmena či kvantifikátory. Tyto prostředky využívají i jazyky, které determinaci nevyjadřují povinně. (ESČ, 2002, s. 108; podrobněji o způsobech vyjadřování determinace viz dále). V obou typech jazyků, tedy v těch s povinně vyjádřenou determinací i bez ní, se ovšem vyskytují také fráze, které žádný determinátor nemají. Označujeme je termínem holá jmenná fráze (z angl. bare noun phrase, zde dále jako BNP). Právě tento typ fráze stojí v centru našeho výzkumu a s ním i otázka, které faktory mají vliv na interpretaci jeho referenčních vlastností.

Při popisu funkcí BNP vycházíme z prací Carlsona (2003), Delfitta (2006) a Dayalové (2011), kteří se primárně věnují BNP (resp. BP, bare plural – holý plurál) v angličtině, případně v jazycích s obligatorním vyjadřováním determinace. Carlson pro BP předpokládá dvě možné interpretace: existenční a generickou (Carlson užívá termín *universal reading*). V souvislosti s tím je však třeba upozornit, že ačkoliv se na první pohled může zdát, že BNP je prostým protějškem neurčitého singuláru⁶, jak existenční, tak generická interpretace ukazuje, že tomu tak není. V existenčním čtení, jak upozorňuje Dayalová (2011, s. 1089), se vyskytují kontexty, ve kterých lze volně zaměnit BP a definitní plurál, aniž by došlo ke změně významu, nejde tedy o komplementární distribuci:

- a. There was a ghost on campus. (*The*) students were aware of the danger.

Na druhou stranu, v případě generické interpretace se podle Dayalové (tamtéž) indefinitní NP (singuláry) mohou pojít pouze s definičními vlastnostmi, nikoliv s vlastnostmi náhodnými – v takových případech tedy záměna obou NP naopak možná není (naproti tomu v případě obecných, definičních vlastností to možné je):

- a. Italian restaurants are closed today.
- b. *An Italian restaurant is closed today.
- c. A potato contains vitamin C, amino acids, protein and thiamine.
- d. Potatoes contain vitamin C, amino acids, protein and thiamine.

⁶ Zatímco pro singulár máme v angličtině člen určitý a neurčitý, v plurálu může stát pouze člen určitý, opozici určitost – neurčitost by proto doplňoval právě nulový člen, tedy BNP.

Ačkoliv lze tedy BP užít jak v existenčním, tak v generickém smyslu, v daném kontextu⁷ umožňuje každá BP zpravidla jen jednu interpretaci:

1. Curious people crowded around the site of the accident. (i.e. Some curious people)
= existenční čtení

2. Curious people like to travel a lot. (All, or nearly all, curious people; curious people in general) = generické čtení

(Carlson, 2003, s. 150.)

Delfitto pracuje rovněž se dvěma možnými interpretacemi BP – s existenční a univerzální (generickou). Zároveň upozorňuje na to, že možnost používat ať už BNP jako takovou, nebo v uvedených významech se napříč jazyky liší. Zatímco některé (např. moderní francouzština) je v podstatě nevyužívají, jiné je umožňují použít v obou významech nebo pouze v jednom z možných čtení. Dále si všímá faktorů, které ovlivňují interpretaci BNP. Vliv podle něj může hrát např. větný kontext (konkrétní predikát, otázka vidovosti), větněčlenská pozice (subjekt ne/umožňuje užití BNP), slovní přízvuk (může mít vliv na interpretaci BNP) apod.

Dayalová (2011, s. 1090) BNP definuje jako specifický druh NP (ve srovnání s ostatními neurčitými NP – singuláry i plurály), který je charakterizován:

1. schopností stát na pozici argumentu druhových predikátů (na rozdíl od singulárů: *Dinosaurs are extinct* vs. **Fido is extinct*)

2. tendencí vyjadřovat úzký dosah (skopus) (čímž se odlišují od neurčitých NP, které mohou vyjadřovat úzký i široký dosah)

3. volnější distribucí v rámci generických výpovědí (na rozdíl od generických indefinit, která se zpravidla pojí pouze s výpověďmi, které obsahují definiční, nikoliv náhodné charakteristiky)

Uvedené přístupy se tedy shodují v tom, že BP (a potažmo BNP) lze interpretovat v existenčním i generickém smyslu, přičemž je ovšem nelze považovat za protějšek indefinitních singulárů / definitních plurálů. Otázkou tedy zůstává, zda mohou být BNP určité i neurčité, zda některou z možností preferují, případně zda určitost či neurčitost vyjadřovat nemohou. Heimová tvrdí, že BNP jsou v zásadě neurčité. Dokládá to na základě principu

⁷ Delfitto (2006, s. 215) uvádí příklady, u nichž je možná jak existenční, tak univerzální interpretace, ale zároveň dodává, že okolní kontext zpravidla takové dvojí čtení eliminuje.

konverzačních implikatur. Určitý a neurčitý člen podle ní tvoří škálu, která odpovídá tomu, zda lze předpokládat existenci či jedinečnost referentu nebo nikoliv. Pokud mluvčí zvolí neurčitý člen, pak posluchač předpokládá, že jde o nejsilnější tvrzení, které mluvčí mohl použít. Analogicky potom neužití determinátoru musí být považováno za nejsilnější možné sdělení, a tedy interpretováno jako neurčitost. V jazycích bez členu ovšem toto pravidlo jednoznačně uplatnit nelze, protože absence formálních prostředků k vyjadřování jedinečnosti takovou implikaturu nepodporuje.

Dayalová (2011, s. 1100, 1103) naproti tomu tvrdí, že určitost či neurčitost BNP v jazycích bez členu se pojí s gramatickou kategorií čísla, přičemž BNP nelze označit za jednoznačně indefinitní. Především pro holé plurály platí, že je lze zpravidla zaměnit za definitní. BP zároveň není možné použít v případech, kdy by měly odkazovat (anaforicky) k podmnožině nějakého referentu (tedy nemaximálně), což opět podporuje zamítnutí indefinitní interpretace holých frází. Náš vzorek naznačí, za jakých okolností jsou obě tvrzení platná či nikoliv.

4 Determinace a prostředky k jejímu vyjadřování

Jak už bylo naznačeno v kapitole 2.3, způsoby, jakými se určitost či neurčitost manifestuje v promluvě, se liší v závislosti na tom, zda daný jazyk disponuje obligatorními prostředky k jejímu vyjádření, či nikoliv. Ačkoliv středem našeho zájmu je čeština, tedy jazyk bez povinně vyjadřované determinace, podíváme se nejprve na to, jak vypadá situace v jazycích se členy, tedy s povinně vyjadřovanou determinací.

4.1 Jazyky „se členy“

4.1.1 Prostředky k vyjadřování determinace

Při popisu prostředků determinace v jazycích s obligatorním vyjadřováním ne/určitosti nám za příklad bude sloužit angličtina, východiskem budou především práce Abbottové (2004, 2006, 2014).

Prototypickým prostředkem determinace v angličtině je určitý a neurčitý člen (*the*, *a/an*). Abbottová (2004, s. 123–124) ovšem podává mnohem širší přehled prostředků:

Určité NP		
typ NP	popis	příklad
nulové NP, [NP \emptyset]	elipsy	[na krabičce s léky] <i>e contains methanol</i>
osobní zájmena		<i>I, you, she, them</i>
demonstrativa	ukazovací zájmena, NP s ukazovacími determinátory	<i>This, that, this chair over here</i>
Určitá pojmenování	NP s determinátorem <i>the</i>	<i>The king of France, the table</i>
Posesivní NP	NP determinované genitivní NP	<i>My best friend's wedding, our house</i>
Vlastní jména	rodná jména	<i>Julia</i>
	příjmení	<i>Julia Child</i>
Kvantifikované NP, \forall NP	NP s totalizátory <i>each, every, all</i>	<i>Each problem, every apple, all (the) girls</i>
Nulový determinátor, [DET \emptyset]	Nulový det. interpretovaný genericky	<i>Pencils [are plentiful/made of wood], beauty [is eternal]</i>

Tabulka 1: základní přehled určitých determinátorů dle Abbottové (2004)

Neurčité NP		
typ determinátoru	popis	příklad
Nulový determinátor, [_{DET} ∅]	BNP s existenční interpretací	<i>Children [are crying], snow [was piled high]</i>
<i>Any</i>	„polarity sensitive“ any	<i>[hardly] any books</i>
	„free choice“ any	<i>Any idiot [can lose money]</i>
<i>No</i>		<i>No thought(s), no music</i>
<i>Most</i>		<i>Most (of the) apples, most snow</i>
<i>A/an</i>		<i>A cook, an idea</i>
<i>Some</i>	Ve smyslu nějaký i některý	<i>Some books, some (of the) space</i>
<i>Several, a few, many, few</i>		<i>Several (of the) answers, few (of the) athletes</i>
Neurčité <i>this</i>	V existenčních významech	<i>This wierd guy [came up to me]</i>

Tabulka 2: základní přehled neurčitých determinátorů dle Abbottové (2004)

Samotný seznam jednotlivých prostředků ovšem není dostačující. Pro pochopení způsobu, jakým se determinace manifestuje v jazyce, je podle Abbottové (2004. s. 124) třeba dát jej do souvislosti se skupinou faktorů, které stojí v pozadí kategorie určenosti a které jsme již krátce představili v kapitolách 2.3 a 2.4: jedinečnost (*uniqueness*), známost (*familiarity*), síla (*strength*) a specifická (*specificity*).

Síla NP (*strength*) souvisí se schopností (resp. neschopností) některých NP stát v iniciální pozici tzv. existenčních vět (*there-be sentences*). Zatímco neurčité NP se v této pozici objevují běžně, určité NP v této pozici stát nemohou (tzv. definiteness effect):

- 1a. There was a/some (student's) dog in the yard.
 - 1b. There were some/several/many/too few/no dogs in the yard.
 - 2a. *There was Bill in the yard.
 - 2b. *There was the/that/every/neither/Mary's dog in the yard
 - 2c. *There were all/most/both (of the) dogs in the yard
- (Abbottová, 2014, s. 324.)

Determinátory tak lze rozdělit do dvou kategorií na slabé a silné podle toho, zda se mohou či nemohou objevovat v iniciální pozici existenčních vět. Ačkoliv se na první pohled zdá, že silné determinátory jsou zároveň ty, které se pojí s určitými NP, Abbottová (2014, s. 325) upozorňuje, že nejde o stoprocentní pravidlo. Např. *all*, *every* a *each* patří sice do kategorie silných determinátorů (nepojí se s existenčními větami, intuitivně jsou chápány jako

určité), avšak v některých kontextech (např. pokud se na určitost nahlíží v souvislosti s referenčností jako na protiklad ke kvantifikaci) je za definitní považovat nelze.

Za základní koncept, který stojí v pozadí kategorie určenosti, nicméně Abbottová považuje jedinečnost. Tu dělí na dva typy – sémantickou a referenční. Sémantická jedinečnost souvisí podle Abbottové s russellovským přístupem k určenosti jakožto otázce pravdivosti výpovědi – NP je určitá, pokud existuje právě jedna entita, která odpovídá jejímu popisu. Naproti tomu referenční určenost souvisí se záměrem mluvčího vůči adresátovi. V tomto přístupu je NP považována za určitou, pokud ji mluvčí použije k označení konkrétní entity a zároveň takovým způsobem, aby byl adresát schopný tuto entitu na základě dané NP identifikovat. Jde zde tedy vlastně o paralelu k distinkci mezi logicko-sémantickým a pragmatickým přístupem.

Koncept familiarity, známosti vychází z předpokladu, že indefinitní NP označuje referent, který se v promluvě objevuje nově, zatímco definitní NP označuje referent v promluvě již zmíněný, nebo jinak známý. Podle Abbottové (2014, s. 332) jde tak de facto o zvláštní případ presupozice (koncept představený Fregem a Strawsonem) – mluvčí používá definitní NP pro takové referenty, už kterých předpokládá, že jsou již adresátovi známé. Abbottová ale zároveň upozorňuje, že v praxi se definitních NP často (ve více než 50 % případů) užívá k označení nových referentů, a tvrdí tedy, že známost je třeba považovat spíše za konverzační implikaturu, kterou lze ale v daném kontextu neutralizovat či přímo zrušit.

Jak Abbottová (2006, s. 394) poznamenává, přestože většina definitních NP odpovídá konceptu jedinečnosti a/nebo familiarity, existují případy, které není možné vysvětlit ani jednou z těchto teorií. Jde jednak o příklady typu *Horace took the bus to Phoenix* nebo *The elevator will take you to the top floor*. V obou případech jde o NP, které odkazují k dopravním prostředkům, a přestože jde o určité NP, nelze u nich uvažovat ani o jedinečnosti (podobných autobusů i výtahů může být bez pochyby mnoho), ani o známosti (nic nenasvědčuje tomu, že by adresát byl s referentem obeznámen). Dalším typem jsou příklady typu *My uncle wrote something on the wall*, *We camped on the side of a river* nebo *She shot herself in the foot*. Ve všech třech případech odkazuje určitá NP k entitám, které zpravidla existují ve dvojím (v případě stěn ve čtverém) vydání, a z výpovědi není patrné, o kterou z nich jde. Podobně „nekonsistentní“ jsou také idiomatická spojení typu *I heard it on the radio* (srovnej *I saw it on TV*). Stejně tak v příkladu *She gave the wrong answer and had to be disqualified* je použití určité NP podmíněno nikoliv známostí nebo jedinečností, nýbrž adjektivem *wrong*. Abbotová k těmto příkladům dodává, že ačkoliv se vymykají základním

teoriím určenosti, není zcela jasné, zda tyto anomálie indikují potřebu nové teorie, nebo je lze považovat za idiomatickou výjimku z pravidla.

4.1.2 Další přístupy k determinaci

Abbottová (2006, s. 397) představuje také některé další přístupy ke kategorii určenosti, které pracují s konceptem jedinečnosti či familiarity.

Princeová (1992) přistupuje k otázce novosti/známosti referentu na základě dvou kritérií – s ohledem na adresáta a na diskurz. V případě adresáta tak sdělovaná informace může být buď *Hearer-new* (pro posluchače nová), nebo *Hearer-old* (posluchači již známá). V případě diskurzu Princeová paralelně vyděluje *Discourse-new* a *Discourse-old* informace, opět s ohledem na to, zda byla dané informace v daném diskurzu již zmíněna či nikoliv. Podle autorčiných zjištění je to právě první z kritérií, které odpovídá distinkci určitost/neurčitost. Mluvčí tedy volí definitní či indefinitní NP podle toho, zda předpokládá, že referent NP je již adresátovi známý či nikoliv. Zde lze vidět paralelu k Adamcovu modelu určenosti (viz kap. 2.3).

Arielová (1988, 2001) pracuje s konceptem přístupnosti, akcesibility (*Accessibility theory*). NP dělí podle toho, do jaké míry (jak snadno) jsou jejich referenty přístupné v lidské paměti. Jde tedy jednak o souvislost mezi krátkodobou a dlouhodobou pamětí, jednak o vztah k aktuálnímu kontextu (diskurzu). Nejvýše na žebříčku tak stojí zájmena (resp. nulová zájmena ve výpovědích typu *Open Ø in case of fire*), na druhém konci (a tedy nejméně přístupná) jsou celá vlastní jména doplněná o modifikaci (*Joan Smith, the president*). Čím méně je tedy referent přístupný v paměti adresáta (i mluvčího), tím více informací je třeba pomocí NP vyjádřit. Každá NP tak obsahuje dostatek informací k tomu, aby byl v daném kontextu adresát schopný referent snadno identifikovat: „It is only natural that Low Accessibility markers [např. *Joan Smith, the president; this hat we bought last year*] should contain more information. After all, they are information retrieval devices which refer addressees to less accessible sources.“ (Arielová, 1988, s. 82) K teorii akcesibility se ještě vrátíme v kapitole 5 v souvislosti s analýzou našeho výzkumného vzorku.

4.2 Jazyky „bez členů“

Dále se zaměříme na jednotlivé přístupy ke kategorii určenosti ve slovanských jazycích obecně i konkrétně v češtině a představíme faktory, které jsou podle těchto přístupů určující pro interpretaci určenosti. Budeme vycházet především z prací Uhlířové (1987), která se věnuje problematice determinace ve slovanských jazycích, dále Hlavsy (1975), který rozpracovává problematiku denotace a jejích prostředků v češtině, a také z prací Szwedka (1970) a Czardybona – Hellwiga – Petersenové (2014)⁸, kteří se problematice referenční určenosti věnují na materiálu polštiny.

4.2.1 Uhlířová: Determinace a aktuální členění

Jak už jsme naznačili, funkci determinátoru, kterou plní v angličtině a typologicky jí podobných jazycích člen, plní v češtině (a obecně v jazycích bez povinného vyjadřování determinace) celá škála jiných prostředků (které zároveň mohou využívat i jazyky s obligatorním vyjadřováním determinace). Dle Uhlířové (1987, s. 110) může být určenost v těchto jazycích vyjádřena explicitně, a to pomocí již zmiňovaných zájmen či kvantifikátorů, ale především může být vyjádřena také implicitně. Pro oba typy případů Uhlířová definuje tři „zdrojové oblasti“ určenosti.

Jde jednak o samotný bezprostřední jazykový kontext, tedy de facto o anaforické užití NP, která může být s antecedentní NP identická, synonymní, může být pronominalizovaná, případně může jít o vztah prvku množiny a celku. Tento typ vztahu označuje Uhlířová za nejdůležitější, souvisí totiž s koherencí textu. Dále může jít o určení pomocí postmodifikace, Uhlířová používá termín relativizace výrazu (jde tedy o NP, která je rozvíta vedlejší větou relativní). I zde se jedná o vztah NP k aktuálnímu jazykovému kontextu.

Druhou zdrojovou oblastí určenosti je komunikační situace. Zde Uhlířová míní takový typ určenosti, který je daný bezprostřední situací. V naší terminologii (jak bude vysvětleno dále) pro tyto případy používáme označení situační určenost. Jde o určenost, která vyplývá z „aktuálního stavu“ komunikační situace: *Zazvonil jsem u vrátek. Nikdo nepřicházel otevřít, jen pes se rozštěkal* (Uhlířová, 1978, s. 110).

Třetím zdrojem jsou sémantické vztahy (tzv. sémantické implikace), v naší terminologii budeme nadále užívat označení asociační anafora. Jde o typ vztahu, kdy určitost NP je dána na základě „znalosti vztahů mezi odpovídajícími generickými významy obou NP,

⁸ Dále citováno jako Czardybon et al. (2014)

jde tedy o asociaci na základě vztahu podstatného, důležitého, častého, obvyklého“ (Uhlířová, 1987, s. 110). Tento typ vztahu Uhlířová zároveň označuje za zřejmě nejrozsáhlejší zdroj určitosti.

Autorka dále samostatně vymezuje prostředky kategorie určenosti pro ty případy, kdy určenost není vyjádřena formálně, tedy pro BNP. V takovém případě ne/určitost NP vyplývá „ze souhry syntakticko-sémantické stavby věty, aktuálního členění (zejména jeho dvou hlavních prostředků, slovosledu a intonace) a slovního a/nebo situačního kontextu, v němž byla příslušná výpověď produkována a do něhož je začleněna. Důležitá je právě souhra všech jednotlivých faktorů“ (1987, s. 110–111). Pro AČ Uhlířová následně formuluje tuto obecnou tezi: v bezpříznakových případech má téma zpravidla příznak určitosti, zatímco réma příznak neurčitosti. Jak ale ihned poznamenává, ve slovanských jazycích jsou běžné i výpovědi s opačným rozložením AČ a determinace, za zvláště typické Uhlířová označuje tematické podměty s příznakem neurčitosti na začátku textů nebo textových úseků, přičemž NP může být buď determinovaná: *Jeden král měl tři syny...*, ale i holá: *Kamarád mě vylákal na houby...* V druhém z příkladů by pak šlo o stylisticky příznakově užitou NP.

4.2.2 Hlavsa: operátory Un, Ex a Var

Konkrétním prostředkům vyjadřování denotace v češtině se věnuje také Hlavsa (1975). Ve své koncepci od sebe odděluje determinaci a kvantifikaci. K prostředkům, kterými se v češtině vyjadřuje determinace (v Hlavsově terminologii jedinečná i nejedinečná), řadí především zájmena (ukazovací pro determinaci jedinečnou, neurčitá pro nejedinečnou).

Pro jedinečnou determinaci samostatně vymezuje kategorii pojmenování, která vyjadřují rys jedinečnosti tím, že v jejich oboru proměnnosti stojí jediný denotát, konkrétně uvádí příklady typu *Slunce*, *kosmos*, *grál*, *gotika*, dále vlastní jména a pojmenování, která mohou být jedinečná pro určitý okruh mluvčích (*ředitel* pro zaměstnance závodu, *matka* pro mluvčího a jeho sourozence/rodinu). Kromě toho ještě samostatně vymezuje pojmenování, která jsou blíže určená pomocí modifikace (*současný prezident ČSSR*, *žlučník vyšetřovaného pacienta*), a pojmenování blíže určená vztahy vyplývajícími z kontextu (*Čeledín přiběhl do statku* [předpokládá se, že sloužil v jediném] *polomrtvý a hned za vraty* [statek má jen jedna vrata] *se skácel*). U nich mluví o tzv. relační jedinečnosti. A konečně k prostředkům jedinečné determinace patří i tzv. individuální popis, tedy „název složený, u něhož věcný význam sám o sobě neukazuje, že pojmenovává jednotkovou třídu, ale existuje povědomí, že

není víc, než jeden objekt takovému popisu vyhovující. Sem patří názvy jako *průliv mezi Středozemním mořem a Atlantikem*, *Beethovenova opera* (1975, s. 53–55).

Ve všech výše uvedených způsobech vyjadřování determinace je jedinečný charakter těchto pojmenování „vlastností, kterou mají již jako potenciální prostředky jazykového systému“ (Hlavsa, 1975, s. 55). Tento jedinečný charakter je buď explicitně vyjádřený zájmenem, nebo je dán modifikací v rámci NP, případně je implicitně přítomný v sémantickém rozsahu dané NP. Hlavsa proto dále samostatně vymezuje ty případy, kdy je jedinečnost daná aktuálním kontextem promluvy. V takovém případě totiž NP nepotřebuje žádný explicitní ani implicitní indikátor jedinečnosti (jako potenciální prostředek jazykového systému nedisponuje implicitní jedinečností). Jde o případy, kdy je daná NP určena kontextovou anaforou: *Někdy stačil k postrašení jen „takovej podivnej vítr“. Ten (podivnej vítr) vystrašil jednou k smrti čeledína, jenž na Dolích hlídal seno... No a ten čeledín tedy ležel v kupě... Pes popobíhal, jako by čeledína (jenž jednou hlídal na Dolích seno a ležel v kupě) vyžýval k útěku....* Jak je vidět z příkladu, kontextová anafora umožňuje použít NP determinovanou (*ten čeledín*) i nedeterminovanou (*čeledín*).

Hlavsa rozlišuje dva typy nejedinečné determinace – s operátorem Ex, tedy existenční determinaci a s operátorem Var, který naznačuje proměnnost determinace. Jak už bylo řečeno, prvním z možných prostředků indikace tohoto typu determinace je užití zájmen/determinátorů. Ty Hlavsa definuje pro oba typy nejedinečné determinace zvlášť a zároveň je dělí na příznakové a bezpříznakové. Pro determinaci s operátorem Ex vymezuje především determinátory *nějaký*, *jakýsi* (obecně zájmena končící na *-si*) a *jeden*, a pro operátor Var determinátory *některý* a *kterýkoliv* (obecně zájmena končící na *-koli*). Z druhého zmiňovaného hlediska považuje zájmeno *nějaký* (příp. jeho odvozeniny – *jakýsi*, *jakýkoli*) za bezpříznakové, zatímco zájmeno *některý* (*kterýsi*, *kterýkoli*) za příznakové.

Stejně jako Uhlířová, i Hlavsa (tamtéž, s. 69–71) považuje za významný prostředek vyjadřování determinace aktuální členění (byť jej označuje za prostředek sekundární). V centru jeho zájmu je ovšem primárně téma výpovědi, jakožto ta část výpovědi, která je známá, a svou funkcí se tedy podobá operátoru Un, který rovněž indikuje, že označovaný designát je známý. Na základě toho tvrdí, že umístění pojmenování do pozice tématu je sekundární manifestací operátoru Un (primární by bylo použití nějakého lexikálního prostředku, viz výše) a dokládá to na dvou příkladech:

- a. Chlapec odnesl dřevo do kůlny
- b. Dřevo do kůlny odnesl chlapec

Podle Hlavsy je v prvním případě přípustné interpretovat slovo *chlapec* pouze jako jedinečně determinované, zatímco v druhém případě může jít stejně dobře o determinaci nejedinečnou (jedinečná determinace by v tomto případě byla inherentní). Umístění nejedinečného pojmenování do pozice tématu je pak podle Hlavsy možné pouze za použití explicitního vyjádření nejedinečnosti: *Nějaký / jeden / jakýsi chlapec odnesl dřevo do kůlny*.⁹ V této konkrétní pozici lze tedy uvažovat o obligatorním vyjádření rysu neurčitosti pomocí determinátoru.

4.2.3 Obligatornost vs. fakultativnost

K problému obligatornosti vyjadřování determinace Hlavsa připomíná, že v češtině (na rozdíl od jazyků se členem) je použití determinátorů zpravidla fakultativní a případná dvojznačnost, která vzniká nevyjádřením určenosti, nemusí být komunikačním partnerům na závalu. To dokládá následovně (s. 71): „tak např. z textu ...*(teta) ho teprve k večeru našla ve Zvánovicích. Strýc tam seděl v krčmě se dvěma Hrusičáky* nepoznáme, zda denotátor *v krčmě* je nebo není jedinečný (což může i věcně záležet na tom, byla-li v Zvánovicích jen jedna krčma, nebo víc), a přesto text nepovažujeme za neúplný nebo neuspokojivý.“ Toto tvrzení bude podstatné pro náš další výzkum, neboť lze předpokládat, že podobně determinačně nevyhraněné případy se vyskytnou i v našem korpusovém vzorku.

Přesto ale podle Hlavsy (tamtéž, s. 72) existují případy, kdy je explicitní vyjádření určenosti pomocí determinátoru obligatorní. Kromě již výše popsaného případu neurčitých NP v iniciální pozici jde o případy, kdy daná NP není primárně predisponována k denotačnímu užití a zpravidla má spíše kvalifikující funkci. Pokud by taková NP měla být užitá denotativně, je třeba její denotativní funkci vyjádřit právě determinátorem:

- a. *Včera vás tu hledal popleta.
- b. Včera vás tu hledal ten / jeden / nějaký popleta.

Stejně obligatorní je užití determinátoru v některých ustálených spojeních typu *od té / nějaké doby, na tom / jednom / nějakém místě*. Podle Hlavsy jde o denotaci, „v níž substantivní jádro nemá pro svou obecnost výraznější pojmenovací funkci, nýbrž těžiště je ve

⁹ Srovnej s Uhlířová (1987, s. 112; příp. výše) – podle ní je možné příznak neurčitosti v tématu vyjádřit i neexplicitně, ovšem pouze ve stylisticky příznakových případech: *Kamarád mě vytáhl na houby*.

vyjádření modu denotace a obecné okolnostní kategorie“. (tamtéž, s. 72) Užší vymezení takto obecného výrazu může být vyjádřeno také přívlastkovou větou, v tom případě není užití determinátoru nutné: *Od doby, kdy se jim narodilo dítěátko, jsou šťastni*.

Hlavsa upozorňuje také na případy, kdy je obligatorní naopak nevyužití determinátoru. Jde o výpovědi, ve kterých je NP užita kvalifikačně, nikoliv denotativně: *Chce se stát závodníkem*. Ve výpovědích typu *Máte velmi hezký byt* jde pak o NP „relačně jedinečnou“, kterou lze parafrázovat větou *Váš byt je velmi hezký*.

K obligatornosti se vyjadřuje také Uhlířová (1987, s. 108–109), která ji ale dává do souvislosti s otázkou příznakovosti determinace. Na rovině sémantické, případně pragmatické je podle ní (s odkazem na další teoretiky) příznakovým členem opozice definitum – indefinitum rys neurčitosti. Uhlířová argumentuje následovně – jde totiž o rys, který signalizuje, že daný objekt nese/vyjádřuje novou informaci. V češtině a jí podobných jazycích (bez neurčitého členu) podle ní navíc existuje tendence k tomu, „vyjadřovat jistou situační novost (např. zájmenem *nějaký*) právě tehdy, když realita, k níž se odkazuje, je něčím skutečně novým a pro pozorovatele dosud ne zcela určitým, jde-li o překvapující, situačně nepředvídanou novost (Vachek, 1947).“ (Uhlířová, 1987, s. 109.) I zde by tedy bylo možné uvažovat o do jisté míry obligatorním vyjádření determinace. A naopak, pokud „novost“ informace explicitně vyjádřena není, může to znamenat, že jde jednak o NP nenovou (a tedy určitou, anaforickou), ale stejně dobře se o novosti nemusí tvrdit nic (srovnej s Hlavsovým pojetím výše).

4.2.4 Polština: teoretický základ

Otázce způsobu vyjadřování determinace a určenosti ve slovanských jazycích se věnuje také Szwedek (1974), a to na příkladu polštiny. Také on definuje tři základní typy prostředků vyjadřování určenosti – jsou to zájmena, přízvuk a intonace a slovosled. Szwedek polemizuje jednak s tvrzením, že slovosled polštiny je zcela volný a jednak s tvrzením, že v polštině neexistují zájmena, která by bylo možné označit za určitá, a že tedy distinkce určitost – neurčitost je signalizována pouze pomocí (ne)užití neurčitého zájmena. Podle Szwedka totiž existují případy, kdy holá fráze (bez zájmena) nesignalizuje rys neurčitosti dané fráze, ten je totiž podle něj (podobně jako v češtině) dán slovosledem. Szwedek tedy dochází k těmto závěrům:

1. Slovosled polské věty není libovolný, funguje totiž jako jeden ze způsobů vyjadřování koreferenčních vztahů (přesunutím podmětu či předmětu do jiné

(ne/příznanakové) pozice se mění jejich určenost, v konkrétním kontextu je tedy zpravidla možná jen jedna pozice, jinak by došlo k narušení koreferenciality).

2. Neurčité jmenné fráze mohou stát pouze ve finální pozici (na jiných pozicích by jejich neurčitost musela být explicitně vyjádřena). Určité jmenné fráze se pak vyskytují pouze na nefinálních pozicích (ve finální pozici by bylo opět nutné vyjádřit určitost explicitně)

Szwedkovy závěry v podstatě odpovídají tomu, co jsme naznačili již výše, tedy že v bezpříznakových výpovědích má NP v pozici finální (určené pro réma) tendenci k tomu být interpretována jako neurčitá (pokud není rys určitosti explicitně vyjádřen zájmenem apod.), zatímco NP v pozici iniciální (určené pro téma) je nejčastěji interpretována jako určitá (opět pokud není explicitně vyjádřen opak). Zde se tedy Szwedek v zásadě shoduje se závěry Hlavsy i Uhlířové.

4.2.5 Polština: empirická data

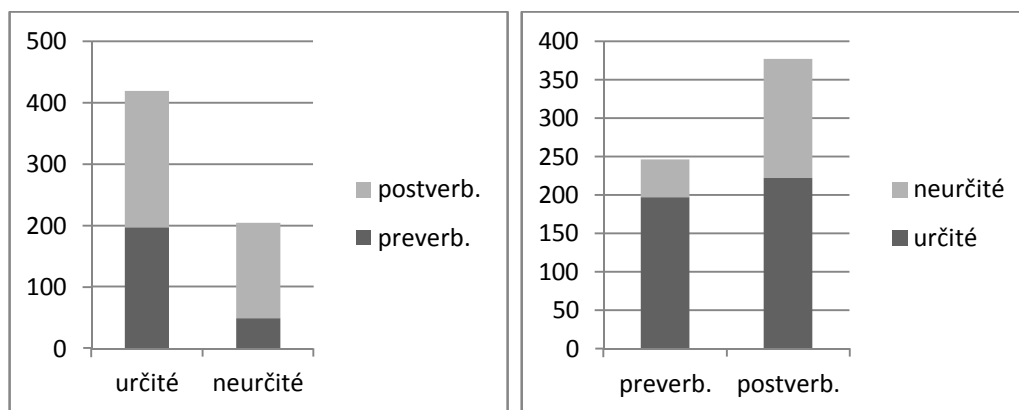
Novější výzkumy v této oblasti provedli např. Czardybon et al. (2014). Jejich výzkum na materiálu polštiny se zaměřil na vztah mezi kategorií určenosti a postavením NP ve větě. Jimi zvolená metodologie se podobá našemu výzkumu, jejich výsledky tedy poskytly některé cenné postřehy pro naši práci (především v otázkách metodologie výzkumu a některých závěrů, podrobněji viz dále). Autoři vycházejí z předpokladu (založeného na předchozích výzkumech, např. i námi citovaný Szwedek, 1974), že jedním z hlavních faktorů, které mají vliv na ne/určitost NP v polštině, je její postavení vůči slovesu. Na rozdíl od předchozích kvalitativních výzkumů se ovšem autoři zaměřují na kvantitativní data – své hypotézy ověřují na korpusovém vzorku ručně anotovaných holých NP o velikosti 647 výskytů (po vyřazení nežádoucích výskytů).

Autoři vycházejí z pojetí určitosti jakožto jedinečné reference, která může být buď sémantická (a tedy inherentní), nebo pragmatická (daná kontextem). Za inherentně jedinečné považují jednak vlastní jména, jednak tzv. funkční jména, mezi která řadí výrazy jako *father* (otec), *head* (hlava), *difference* (rozdíl) – jejich jedinečnost podle autorů spočívá v tom, že vyjadřují vztahy, které existují pouze mezi dvěma konkrétními entitami (např. mezi otcem a jeho dítětem). V tomto pojetí inherentní jedinečnosti se s autory rozcházíme. Ačkoliv i naše data potvrzují, že ve většině případů uvedené výrazy skutečně odkazují k tomuto typu jedinečné denotace, existuje i možnost užití, kdy rys jedinečnosti přítomný nebude:

- a. Přišli jsme na hřiště, na pískovišti si (nějaký) tatínek se synem stavěli hrad, o kousek dál (nějaká) maminka houpala dceru na houpačce.
- b. Na stole ležela (jakási) skopová hlava.
- c. Přestože šlo o téměř totožné obrazy, (nějaké) rozdíly tam byly.

Tento rozpor ovšem nehraje pro samotný výzkum příliš významnou roli, neboť jak autoři, tak my jsme do vzorku zahrnuli jak pragmatické, tak inherentně jedinečné výrazy, vyřazena byla v obou případech pouze vlastní jména¹⁰. Autoři dále vyřadili NP, které byly součástí idiomatických výrazů a generické (a tedy nereferenční) NP. U našeho vzorku jsme postupovali obdobně.

Jak už bylo řečeno, autoři se zaměřili na vliv pozice NP vůči verbu, ostatní faktory (absolutní pozice ve větě, pozice téma/réma) nechávají stranou. Podle jejich výzkumné hypotézy jsou holé NP v preverbální pozici zpravidla interpretovány jako určité, zatímco v postverbální mohou být určité i neurčité. Jejich data ukazují následující rozložení definit a indefinit:

Graf 1: Czardybon et al. (2014) – výsledky výzkumu

Uvedené hodnoty naznačují následující závěry:

1. BNP v preverbální pozici jsou zpravidla interpretovány jako určité, zatímco postverbální pozice připouští stejně dobře určitost i neurčitost.
2. Neurčité BNP tendují k tomu, objevovat se na postverbální pozici, zatímco určité NP nevykazují výraznou preferenci žádné z uvedených pozic.

¹⁰ Podrobněji k metodologii třídění vzorku viz kapitolu 5.1.

Výsledky, ke kterým autoři docházejí (a jsou podpořené statistickým testováním), tedy podporují dříve formulované teze o vlivu pozice na interpretaci určenosti [1.]. Nadto ukazují některé nové souvislosti [2.]. Pro náš výzkum se zároveň nabízí otázka, do jaké míry je možné dát tato zjištění do souvislosti s vlivem absolutní pozice ve větě (vliv iniciality na určitost apod.).

4.3 Shrnutí - předpoklady

Na základě citovaných prací nyní můžeme formulovat některé předpoklady, které se pokusíme ověřit na našem korpusovém vzorku. V první řadě půjde o to ověřit, zda lze skutečně tvrdit, že v češtině má holá NP v iniciální pozici tendenci k tomu být interpretována jako určitá, zatímco BNP na finální pozici směřuje k neurčitosti (Uhlířová, 1987, s. 112). Zároveň nás bude zajímat, zda platí tvrzení Hlavsy (1975, s. 69), příp. Uhlířové (1989, s. 112), že subjektivní NP v tematické (tedy v nepříznakových případech v iniciální) pozici vyžaduje explicitní vyjádření neurčitosti. Na základě polských výzkumů se pokusíme ověřit, zda i pro češtinu lze definovat vztah mezi určeností a postavením NP vůči verbu (první zmiňovaný předpoklad – vliv iniciální/finální pozice – by tomu napovídal). Další faktory budeme sledovat na základě výsledků pilotního vzorku.

5 Empirie

Cílem empirické části práce bylo ověřit výše definované teoretické předpoklady, tedy především to, zda a do jaké míry má na interpretaci určenosti vliv postavení NP ve větě, a to jak absolutní postavení, tak postavení vůči slovesu (a případný vztah mezi těmito faktory). Kromě toho jsme se zaměřili i na některé další aspekty, o kterých zde citované práce přímo neuvažují, např. na vliv modifikace (existuje významný rozdíl mezi holými a rozvitými NP?) a další, které případně naznačí pilotní výzkum.

K empirickému ověření teoretických předpokladů sloužily dva korpusové vzorky – pilot a hlavní vzorek. Oba byly generovány z korpusu *SYN2010* Českého národního korpusu¹¹. V obou případech šlo o omezené subkorpusy výhradně původních českých beletristických textů. Cílem tohoto omezení bylo zajistit co možná největší homogenitu textů a zároveň odfiltrovat některé nežádoucí aspekty, které by mohly mít vliv na výstavbu textu a tedy i na zkoumané NP. Z korpusu proto byly vyřazeny všechny překladové texty. U nich lze přepokládat jistý vliv zdrojového jazyka, který se může projevit právě na způsobu, jakým překladatel pracuje s determinací.¹² Dále byly vyloučeny odborné a publicistické texty, které se oproti beletrii vyznačují specifickým způsobem výstavby textu.¹³ Ze stejného důvodu byly vyřazeny písně, básně a dramatické texty.¹⁴ Po odfiltrování všech nežádoucích typů textu zůstal k práci subkorpus o velikosti 15 104 604 tokenů. Z něj jsme následně generovali již

¹¹ V době započetí našeho výzkumu šlo o nejnovější synchronní reprezentativní korpus psané češtiny. V současnosti je již k dispozici novější *SYN2015*. Více o složení korpusu *SYN2010* na <https://ucnk.ff.cuni.cz/syn2010.php>. [online].[cit. 2016-08-13].

¹² Jak upozorňují např. Knittlová – Grygová – Zehnalová (2010, s. 121), právě kategorie určenosti je jednou z gramatických kategorií, u které v překladu z jazyků, které ji vyjadřují povinně, dochází v češtině k poměrně časté interferenci, a určitost/neurčitost NP je často v překladech formálně manifestována i tam, kde by to nebylo zapotřebí.

¹³ V případě odborné literatury jde především o vyšší míru užívání prostředků, které slouží k udržení koheze textu (mimo jiné deiktických slov) a zároveň stereotypnost lexika a vysoký index opakování slov ve srovnání s jinými typy textů (Čechová a kol., 2008, s. 213, 221). V publicistickém stylu jde především o dobové zakotvení textů, těsné sepětí celé stylové oblasti publicistických textů s dobou jejich vzniku (Čechová a kol., 2008, s. 250). Z toho důvodu můžeme předpokládat vyšší míru výrazů, které jsou inherentně určité (vázané na dobový obecný společenský kontext).

¹⁴ V prvním kroku tedy byly pomocí metainformací použity pouze ty typy textů, které obsahují následující atributy: `txtype_group`: beletrie; `txtype`: NOV (romány), COL (sbírky povídek), FAC (non-fiction), IMA (jiné imaginativní texty) [nepoužity atributy VER, SON, SCR – tedy písně, básně a dramatické texty]; `genre`: nespecifikováno (vše); `med`: nespecifikováno (vše); `scrlang`: – (čeština).

zmíněný pilotní a hlavní vzorek pomocí CQL dotazů. Oba vzorky obsahují pouze unikátní výskyty (případné zdvojení bylo odstraněno během manuální anotace).

5.1 Vytvoření CQL dotazu

Cílem dotazování pomocí CQL bylo vygenerovat z výše popsaného subkorpusu vzorek holých NP. S ohledem na způsob anotace ČNK jsme postupovali v několika krocích. Nejprve jsme vygenerovali všechna substantiva pomocí dotazu [tag="N.*"]. Takto jsme získali celkem 3 203 870 výskytů s i.p.m. 212 112,15. Následně jsme z těchto substantiv odstranili vlastní jména, a to pomocí N filtru pro tokeny v rozsah 0 včetně KWIC, za použití dotazu typu lemma:

[AÁBCČDĎEÉFGHChÍJJKLMNŇOÓPQRŘSŠTŤUÚVWXYZŽ].*

Tím jsme získali 2 701 232 výskytů s i.p.m. 178 835,01. Následně bylo třeba odstranit všechny výskyty, kterým předchází nějaký determinátor. Opět pomocí N filtrů jsme použili tyto dotazy: [tag="P[148DLSWZ].*"] a [tag="C[alnr].*"], vždy v rozsahu -1–0 od KWIC. Tím jsme odstranili všechny výskyty, kterým předcházela jednak zájmena (přivlastňovací, ukazovací, vztažná, neurčitá, záporná apod.), jednak číslovky (neurčité, základní, řadové). Vznikl tak vzorek relativně (s ohledem na možnosti, které nabízí anotace *SYN2010*) oproštěný od všech determinátorů a připravený k manuálnímu zpracování.

I přes snahu o co nejdetailnější odfiltrování nežádoucích výskytů se do pilotního i hlavního vzorku dostalo poměrně velké procento NP, které nebylo možné považovat za holé jmenné fráze. Ty bylo tedy třeba v obou případech vytřídit manuálně. Tyto nežádoucí výskyty lze rozdělit do několika skupin:

- a. výrazy špatně anotované korpusem (chybná anotace substantiv) – např. *voči* (ze slovenštiny), *se tváří* (sloveso), do této skupiny řadíme také výrazy typu *směrem k*, *směrem na* apod., které v souladu se SSČ (1994) považujeme za sekundární předložky
- b. determinované fráze (v rozsahu širším, než specifikoval N filtr) – např. výrazy, které mají rozvitý nebo několikanásobný přívlastek v prepozici: *několik vědeckých a kulturních institucí*, *nějakou strašně těžkou knihu* apod.
- c. frazeologie a idiomatika – *jde hrozně na nervy*, *chraň bůh*, *bez ladu a skladu* apod.

- d. proprializovaná apelativa – *Pánem prstenů, Rudou armádou, Chrám jadeitového Buddhy* atd.
- e. kvantifikované výrazy (v rozsahu širším, než specifikoval N filtr, nebo pomocí výrazů, které nejsou korpusem anotovány jako číslovky) – *mnoho zaplavovaných území*.
- f. Titulky, verše, nevětné výrazy.

Přestože by pravděpodobně bylo možné celý proces třídění zjednodušit použitím přísnějších kritérií při formulaci dotazu (např. využitím většího rozsahu při použití N filtrů, čímž bychom dosáhli – alespoň částečně – odstranění problému b. a e.), rozhodli jsme se pro variantu s větší nečistotou vzorku (a tedy i s nutností důkladnějšího manuálního třídění), a to v zájmu zachování co možná největší rozmanitosti vygenerovaných NP.

5.2 Pilotní vzorek

V pilotní části výzkumu jsme se zaměřili především na kalibraci způsobu třídění a anotace vzorku a následně na předběžné ověření toho, které kategorie se jeví jako podstatné pro interpretaci referenčních vlastností.

Pilotní vzorek obsahoval 150 NP vygenerovaných výše popsaným způsobem. Z nich byly nejprve odfiltrovány výrazy, které nebyly holými NP (celkem 38). U zbylých 112 výskytů jsme potom anotovali následující kategorie:

- a. morfologie: pád, číslo
- b. lexikální sémantika: konkrétum/abstraktum, u konkrét sémantickou referenci (osoba, zvíře, věc, místo apod.)
- c. externí syntax: větný člen, valence, absolutní pozice ve větě, pozice vůči verbu
- d. interní syntax: modifikace v rámci NP (přívlastek shodný, neshodný, vztažná věta)
- e. referenční vlastnosti: referenčnost, generičnost, určenost, kontextová zapojenost (typ určenosti)

5.2.1 Lexikální sémantika – problémy spojené s anotací

Přestože jsme mezi anotované kategorie zařadili rovněž lexikální sémantiku, už během anotace pilotu se ukázalo, že jde o poměrně problematickou kategorii. Jako hlavní problém se

jeví už samotné dělení na konkréta a abstrakta. Vycházeli jsme z Čermákovy definice distinkce abstraktum – konkrétum. Čermák (2010, s. 55) píše:

„(...) konkréta jako např. *stůl, voda, strom* [lze] pojímat sémioticky jako lexémy, jejichž významy jsou vázané na realitu konkrétní a hmotnou a jsou odvoditelné ze smyslových dat (tj. prostřednictvím hmatu, zraku, čichu atd.). Je pochopitelné, že konkréta mají v lexikonu i svou abstraktní stránku, označují-li celou třídu, a pak to jsou ovšem i abstrakta (...), ale je to abstrakce jiná, systémová, resp. sekundární. (...) Vedle konkrét vlastních existují i pseudokonkréta typu *skřítek, démon, anděl, bůh*, která mají nereálné, smyšlené významy a denotáty, ale konkrétům se svým chováním podobají.

Abstrakta jako např. *láska, rychlost, vztah* mají naproti tomu své významy odvozené z reality kulturní, existujících jen ve vědomí mluvčích. Někdy se zdůrazňuje u nich i to, že je nelze lokalizovat v prostoru a obecně vnímat smysly a jsou obecně dána svým místem a protiklady v dílčích systémech této reality.“

V praxi se ovšem ukázalo, že tato definice není dostatečná, resp. není dostatečně jednoznačná, a tedy často není možné rozhodnout, zda dané substantivum považovat za konkrétní či abstraktní. Hranice mezi tím, co považovat za „význam existující pouze ve vědomí mluvčích“ je velmi nejasná, často nepomůže ani definice skrze „poznatelnost smysly“. Sám Čermák upozorňuje na to, že se jedná spíše o jakousi škálu, kde konkrétnost a abstraktnost tvoří koncové body a většina pojmů se na této škále pohybuje s ohledem na konkrétní kontext užití. V návaznosti na to nebylo možné zcela jednoznačně anotovat ani sémantickou referenci konkrét. Jak uvidíme dále, následná analýza navíc nenaznačila vliv lexikální sémantiky na interpretaci referenčních vlastností a v hlavním vzorku jsme proto od anotace tohoto faktoru upustili.

5.2.2 Anotace referenčních vlastností – testovací metody

K rozhodování o referenčních vlastnostech bylo použito několik sad testů. Testování referenčnosti probíhalo na základě kritérií, jaká uvádí Nědolužko (2010, s. 97). Za nereferenční tedy byly považovány:

1. NP v predikativní pozici: *Hudba je veliký dar; Myškin se stane idiotem*
2. NP v apozici: *Mirek Andrš, přednosta neurochirurgické kliniky; Kartágo, centrum velkého impéria*
3. NP referující sama k sobě (autonymně): *časopis Rozmach; město Harare*.

Nědolužko uvádí ještě „jmenné fráze, které nemají v daném kontextu referenční platnost. Např. neanotujeme koreferenci u výrazů označujících měřítko (...): *V dubnu byla jeho hodnota rovněž 49,9 bodu.*“ Tyto fráze byly v našich vzorcích odstraněny buď už během generování vzorku, nebo v první fázi třídění jakožto kvantifikované NP.

Při testování generičnosti jsme vycházeli z již nastíněného teoretického základu Carlsona – Pelletiera (1995), za generické tedy považujeme takové fráze, které odkazují k třídě či druhu a nikoliv k jednotlivině. V pilotním (a následně i v hlavním vzorku) jsme používali celkem 5 typů testů. Jako základní kritérium pro rozhodování sloužily dva testy, které uvádí Nědolužko (2011, s. 108–109), přičemž volba konkrétního testu závisela na konkrétní NP. Prvním typem je test podle Rachilinové – Krejdlina: jmenná fráze X je generická, pokud X může být použito v konstrukci „X jako <typické> Y“, „X jako druh (forma) Y“:

+GEN: *Jezdí vlakem*
Jezdí vlakem, protože je to nejlevnější dopravní prostředek

Nědolužko ovšem upozorňuje na to, že tento test zpravidla není možné použít pro případy, kdy je daná NP v plurálu. Proto uvádí ještě druhý typ testu, tzv. praktickou anotátorskou pomůcku: jmenná fráze X je generická, pokud ji lze převést do kontextu, kde bude použita predikativně:

+GEN: *Děti mají rády zmrzlinu*
Pokud X je dítě, x má rád zmrzlinu. / Ti, kdo jsou děti, mají rádi zmrzlinu.

V praxi se ukázalo, že ani tato dvojice testů není aplikovatelná na všechny typy NP. K rozhodování jsme proto využili také tři ze série testů generičnosti, které představuje Carlson – Pelletier (1995, s. 9–11). První test rozhoduje o generičnosti na základě možnosti použít v dané větě adverbium typu *usually* / *obvykle*, *zpravidla* nebo *typically* / *typicky*, aniž by se tím změnil význam věty. Použití tohoto testu dobře dokládá následující příklad:

+GEN: A lion has a bushy tail. (Lev má chlupatý ocas.)
A lion usually has a bushy tail. (Lev má zpravidla chlupatý ocas.)
–GEN: A lion stood in front of my tent. (Před mým stanem stál lev.)
A lion usually stood in front of my tent. (Před mým stanem obvykle stával lev.)

Druhý test využívá schopnosti některých sloves (resp. predikátů) pojít se pouze s NP odkazujícími k druhům (tedy s generickými NP). Carlson – Pelletier uvádějí jako příklad slovesa *die out*, *be extinct* (pro subjekty) a *indent*, *extreminate* (pro objekty). Další skupinu sloves pak tvoří predikáty, které nutně nevyžadují generické NP, ale generická interpretace je u nich preferována: *be a mammal*, *be domesticated*, *be protected by law*¹⁵. Tyto predikáty označuje pojmem *kind predicates*.

Třetí test rozhoduje o generičnosti podle toho, zda daná NP náleží k „well-established kind“. Carlson – Pelletier (1995, s. 11) tento případ demonstrují následovně:

- +GEN: The Coke bottle has a narrow neck. (Lahev coly mívá úzké hrdlo.)
 (*well-established kind*)
- GEN: ??The green bottle has a narrow neck. (??Zelená lahev mívá úzké
 hrdlo.) (nelze chápat jako *well-established kind*)

Tři uvedené testy jsou vytvořeny primárně pro angličtinu, tedy jazyk, který obligatorně využívá členy. Jsou navrženy tak, aby odlišovaly (ne)generické užití NP pro jednotlivé typy anglických NP (ne/určité fráze, holé fráze). Pro zcela spolehlivé použití v češtině by bylo třeba je hlouběji analyzovat a případně upravit. Zde tedy tyto testy využíváme jako doplněk k testům dle Nědolužko.

K rozhodování o kategorii určenosti sloužily dva typy testu. Základem byl test pomocí substituce. Pokud bylo možné danou NP nahradit příslušným osobním / ukazovacím / neurčitým zájmenem bez změny významu, byla daná NP označena jako ne/určitá:

Je to nařízení a formulace, která dosavadní nehumánnost, krvavé a neúprosné štvání a špinavou práci dala do závorek a před závorku dosadila velké humánní plus.

→

Je to nařízení a formulace, která dosavadní nehumánnost, krvavé a neúprosné štvání a špinavou práci dala do závorek a před ni dosadila velké humánní plus.

¹⁵ Autoři (1995, s. 10) dodávají, že pro tento test je klíčové, zda daný výraz interpretujeme v taxonomickém smyslu či nikoliv. Zatímco věta *A lion [nějaký lev] will become extinct soon není možná, A (certain) lion (namely the Barber lion; druh) will become extinct soon* je zcela v pořádku.

Je to kraj odlehlý, drsný - a až bájně bohatý. (...)Většina měst v oblasti jsou tzv. „company towns“,...

→

Většina měst v této oblasti jsou tzv. „company towns“...

Druhým, doplňkovým typem testu byl překlad do angličtiny – v tom případě rozhodování záviselo na použitém členu (*a/an, the, Ø*). Tento typ testu měl sloužit především k ověření účinnosti substituční metody anebo v těch případech, kdy nebylo možné substituci použít. Už během anotace se ukázalo, že test pomocí překladu se buď shoduje se substitučním testem, nebo není zcela jednoznačný s ohledem na vlastní jazykové a překladatelské kompetence. V testování hlavního vzorku tedy již nebyl využit.

5.2.3 Kontextová zapojenost

Při úvahách o vlivu kontextového zapojení jednotlivých NP jsme primárně vycházeli z klasifikace určenosti podle Duškové (2005, s. 64–82). Dušková dělí singulativní určitou referenci následovně:

1. Situační určenost.

Referent je v dané situaci viditelný pro mluvčího i adresáta a zároveň je jednoznačně určený, např. jediný svého druhu: *Dej to na stůl*. Viditelnost ale není striktní podmínkou. Za situačně určené se považují také referenty ve větách typu *městské muzeum* v kontextu jediného města, nebo *prezident, premiér* v situaci jediné země. Stejně tak v kontextu jedné domácnosti bude za určitou považována NP *schránka na dopisy* ve větě *Podíval ses do schránky na dopisy?*

Dušková k situační určenosti řadí také unika typu *slunce, měsíc, planety, obloha* v kontextu naší planety, resp. sluneční soustavy. Czardybon et al. (2014, s. 145) naproti tomu tento typ NP považuje za sémanticky, resp. inherentně jedinečný (NP typu *papež, měsíc, otec*) a naproti nim staví NP pragmaticky, neinherentně jedinečné, tedy dané (extra)lingvistickým kontextem (*pes, kniha, strýc, bratr*¹⁶). V naší anotaci oba přístupy spojujeme a rozdělujeme

¹⁶ Rozdíl mezi inherentně a neinherentně jedinečnými NP vysvětluje následovně: Functional nouns [např. otec] are inherently unique since each person can only have one father. [...] In contrast sortal [*pes, kniha*] and relational nouns [*bratr, strýc*] are not inherently unique. [...] Since a person can have more than one brother or none, relational nouns are not inherently unique expressing one-to-many relation in contrast to the functional nouns. (Czardybon et al., 2014, s. 145).

tak unika daná situačně (označena jako situační určenost) a inherentní unika (označena jako unique).

2. Anaforická určenost (kontextová anafora)

Anaforicky určená je taková NP, jejíž referent byl zmíněn, uveden (ať už synonymně, pronominálně, nebo totožnou NP) již v předchozím kontextu. Dušková za (kontextovou) anaforu považuje také vztah založený na podobném lexikálním obsahu různých slovních druhů: *Mary badly scalded her hand. The pain kept her awake all night* (*Marie si ošklivě opařila ruku. Pro bolest celou noc nespala*). V tomto příkladu je podle ní anafora založena na sémantickém vztahu *scald* – *pain*. V našem vzorku nicméně tyto vztahy považujeme za asociační anaforu¹⁷ (viz dále).

3. Asociační anaforická určenost (asociační anafora)

Určenost je v tomto typu anafory dána asociací založenou na jiném substantivu (NP) zmíněném v předchozím kontextu. Asociace může probíhat na základě vztahu část – celek, nebo na základě jiné věcné sounáležitosti. Dušková uvádí následující příklad: Na základě úvodní věty *Byl jsem na svatbě* (*I have been to a wedding*) budou v následujícím kontextu výrazy *ženich, nevěsta, družičky, dort, hudba* (*the bridegroom, the bride, the bridesmaids, the cake, the music*) apod. interpretovány jako určité.

4. Určenost rozvíjejícími členy (postmodifikace)

Určenost referentu je dána obsahem modifikátoru dané NP. Dušková vymezuje celkem 5 typů modifikátorů:

- a. Restriktivní vztavná věta – *Oceňuji iniciativu, kterou jste všichni projevíli, Pavel odešel s dívkou, která přišla s Jiřím*. Restriktivní věta v těchto případech zastupuje determinátor v podobě přívlastňovacího zájmena (*vaši iniciativu*), případně je kondenzací první zmínky o referentu (*Pavel přišel s nějakou dívkou. Ta dívka přišla s Jiřím.*)
- b. Postmodifikující předložková vazba s *of* (= neshodný přívlastek) – podle Duškové je NP determinovaná (v angličtině určitým členem), pokud existuje mezi oběma

¹⁷ Domníváme se, že je poměrně složité rozlišit, zda se v konkrétním případě jedná o „podobný lexikální obsah“ nebo věcnou sounáležitost. Nicméně při podrobné analýze vzorku se ukázalo, že vyloženě nejasných případů, resp. případů, které by Dušková označila za tento typ anafory, se v něm vyskytuje minimum.

substantivy asociační vztah a zároveň je referent řídicího substantiva jedinečný: *dno moře (the bottom of the sea)*, *zdi starého města (the walls of the old town)*, *Obdivoval jsem chytrost jeho plánu (I admired the cleverness of his scheme)*, *Zaslechl jsem hvizd píšťaly (I heard the sound of a whistle)*. Neshodný přívlastek tedy nemusí automaticky značit určitost, srovnej *titulní strana knihy (the title page of the book)* vs. [nějaká/jedna] *strana knihy [byla roztržena] (a page of the book [was torn])*.

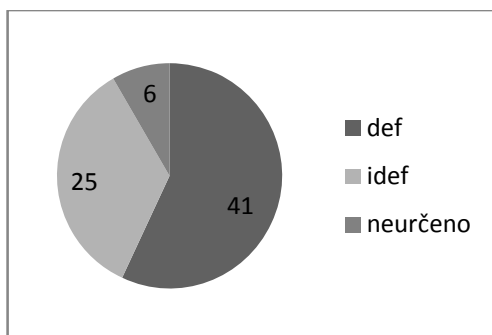
- c. Obsahová věta přívlastková – jde v podstatě o kataforickou určenost, kdy řídicí člen označuje obecně a obsahová věta jej specifikuje: *Skutečnost, že vyhrál několik turnajů, mu nepomůže složit zkoušky*.
- d. Těsný přístavek: *the number seven (číslo sedm)*, *the name Elizabet (jméno Elizabet)*.
- e. Lexikální význam (sémantika) modifikátoru značí jedinečnost: *jediná výjimka (the only exception)*, *nejkratší cesta do školy (the shortest way to school)*.

Pro naše účely jsme všechny popsané podkategorie modifikace zahrnuli pod pojem postmodifikace, protože podrobnější dělení se ukázalo jako neproduktivní.

Na základě uvedeného dělení jsme tedy v pilotním a následně i v hlavním vzorku anotovali celkem 5 možných typů kontextového zapojení: „unique“ (inherentní unika), situační určenost, kontextovou anaforu, asociační anaforu a postmodifikaci.

5.2.4 Analýza pilotního vzorku

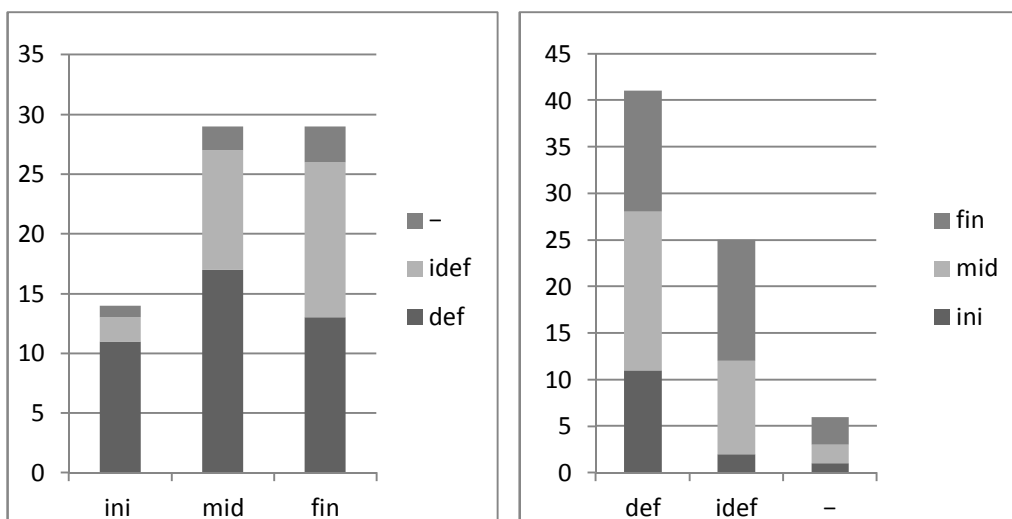
Z celkového počtu 112 anotovaných NP jsme získali celkem 100 referenčních NP. Zbylých 12 nereferenčních NP jsme z dalšího zpracování vyřadili, protože de facto nereferují k žádným objektům, a nemá tedy smysl u nich uvažovat o dalších referenčních vlastnostech. Ze všech referenčních NP jsme dále získali 72 singulativních NP, 23 generických NP a 5 nejasných výskytů, které jsme nechali bez anotace určitosti. Jak jsme již uvedli v kapitole 2.5, generické fráze považujeme za referenční pouze potenciálně a z dalších analýz jsme je tedy vyřadili a zaměřili jsme se pouze na singulativní NP. Zůstal nám tedy vzorek o velikosti 72 NP. Z nich bylo 57 % anotováno jako DEF, 35 % jako IDEF a u 8 % nebylo možné o ne/určitosti rozhodnout.

Graf 2: Pilotní vzorek – určitost a neurčitost

V další fázi zpracování pilotního vzorku jsme se zaměřili na potenciální vliv jednotlivých faktorů na ne/určitost. Následující grafy ukazují, které faktory se ukázaly jako potenciálně produktivní.

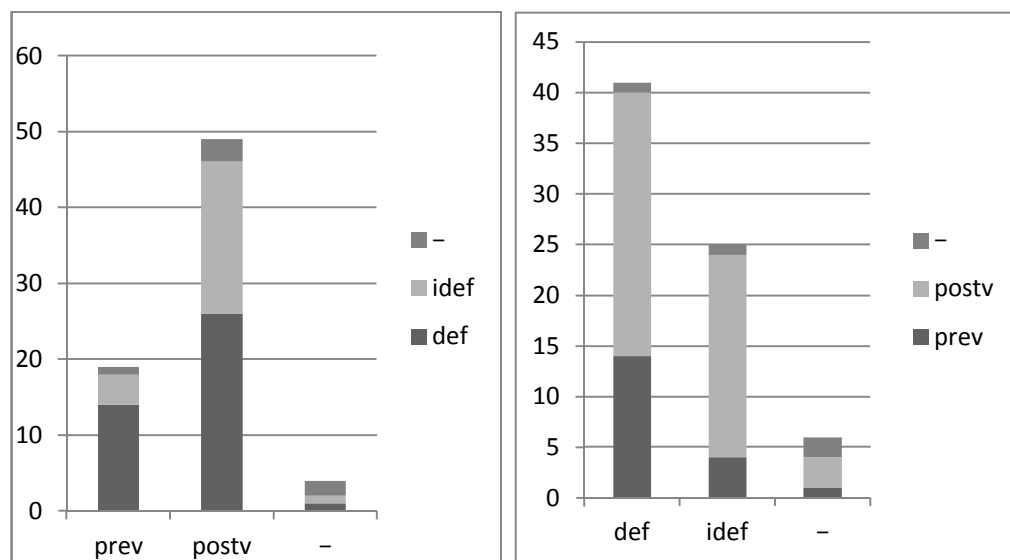
Výsledky naznačují platnost předpokládaného vlivu absolutní pozice ve větě – zatímco na středové a finální pozici je poměr určitých a neurčitých NP relativně vyrovnaný (59 % definit ku 34 % indefinit ve středové pozici, shodných 45 % ve finální pozici), v iniciální pozici výrazně převažují určité NP (79 %).¹⁸ Zároveň se ukazuje neochota neurčitých NP objevovat se v iniciální pozici (pouhé 2 výskyty oproti 10, resp. 13 na středové a finální pozici).

Graf 3: Pilotní vzorek – absolutní pozice ve větě

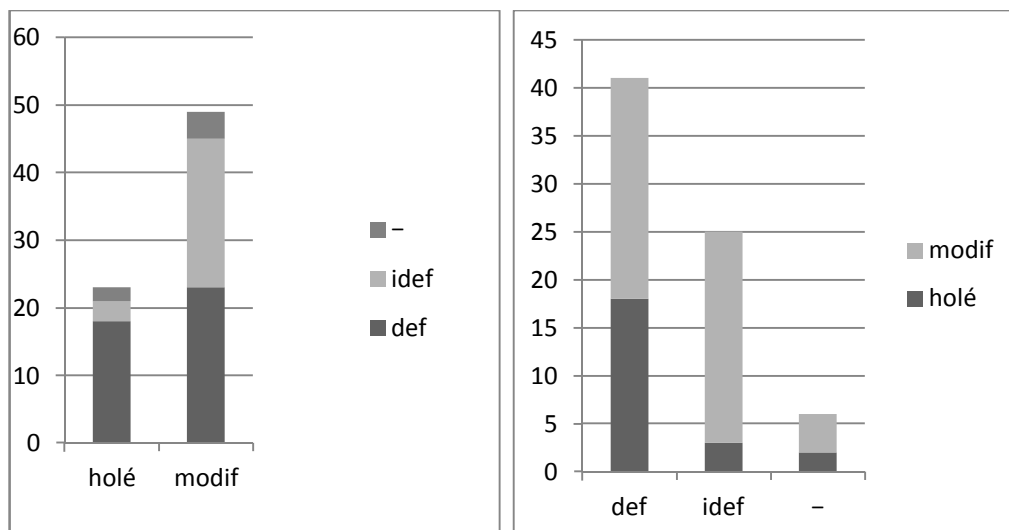
¹⁸ Prozatím necháváme stranou vliv celkového rozložení definit a indefinit ve vzorku. V hlavním vzorku pak tento faktor budeme brát v úvahu při volbě vhodné metody statistického zpracování dat.

Stejně tak i vliv pozice vůči verbu přináší očekávané výsledky – zatímco postverbální pozice je obsazena definity i indefinity v relativně podobném poměru (definita 53 %, indefinita 41 %) v preverbální pozici výrazně převládají určité NP (74 %). Na druhé straně indefinita vykazují vyšší četnost výskytu v postverbální pozici (80 %), v preverbální se objevují málo (16 %).

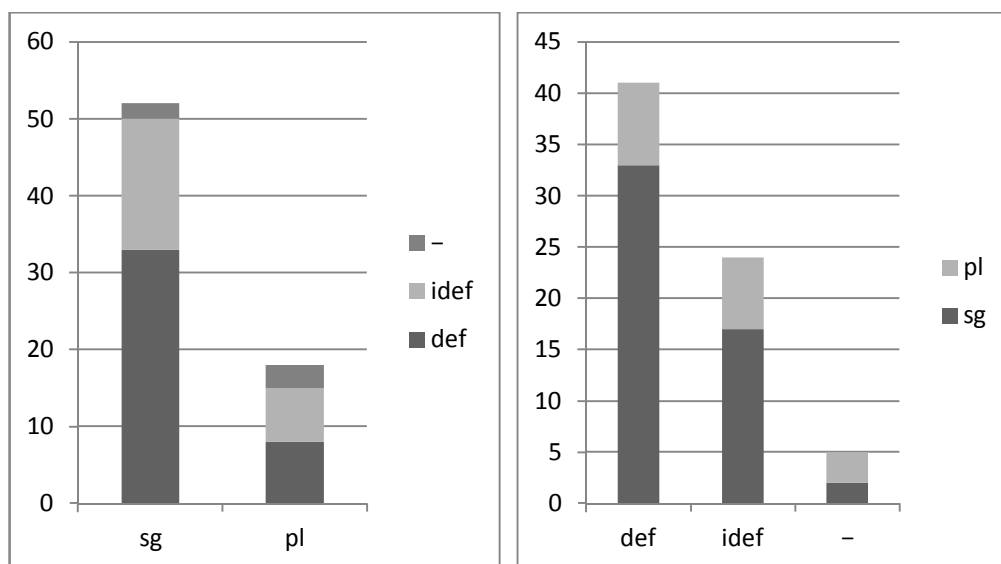
Graf 4: Pilotní vzorek – pozice vůči verbu

Zajímavé výsledky přinesla analýza vlivu modifikace NP. Dle pilotních dat směřují holé, nemodifikované NP k určitosti (78 % z nich) a zároveň indefinita jsou výrazně častěji modifikovaná (88 %). Přestože tento faktor nestál původně ve středu našeho zájmu a celkově nižší počet výskytů v pilotním vzorku nedovoluje učinit žádná zobecnění, pilotní analýza naznačila, že bude mít smysl se na vliv modifikace v hlavním výzkumu podrobněji zaměřit. Především nás bude zajímat, zda lze najít vztah mezi pozicí ve větě/vůči verbu a modifikací NP, případně, zda hraje vliv typ modifikace (shodná / neshodná).

Graf 5: Pilotní vzorek – modifikace NP

Analýza gramatické kategorie čísla ukázala, že u singulárů lze sledovat větší tendenci k vyjadřování určitosti (63 %, což se ovšem blíží celkovému rozložení definit a indefinit ve vzorku). Singulár je ve vzorku zastoupen 74 % všech NP oproti 26 % NP v plurálu a jak definita, tak indefinita singulár preferují. U definit je ovšem poměr singulárů oproti plurálům o něco vyšší (sg. tvoří 80 % definit a 71 % indefinit).

Graf 6: Pilotní vzorek – gramatická kategorie čísla

U ostatních faktorů jsme v pilotní analýze nezaznamenali výraznější tendence (také s ohledem na velikost vzorku), jejich grafy tedy neuvádíme.

Přestože velikost vzorku neumožňuje tvořit obecnější závěry, ukázalo se, že v hlavním vzorku by se mohla potvrdit některá zvolená teoretická východiska. Pilotní vzorek především naznačuje vztah mezi určeností a postavením ve větě. Neurčité NP se výrazně častěji objevují na pozici finální oproti pozici iniciální. Naproti tomu určité NP se na obou pozicích objevují relativně stejně často. Za pozornost stojí také postavení vůči slovesu. Určité i neurčité NP preferují postverbální pozici, indefinita ale výrazně více. Preverbální pozice je výrazně častěji obsazována definity, indefinita se na ní objevují minimálně. V postverbální pozici jsou výskyty obou typů NP relativně podobné. Zároveň je ovšem třeba brát v úvahu, že celkový počet definit oproti indefinitům ve vzorku je vyšší. Tento faktor bude třeba zohlednit při interpretaci dat a statistické analýze hlavního vzorku. Všechny výsledky tedy naznačují, že AVČ, resp. postavení NP ve větě hraje roli pro interpretaci určenosti. Otázkou ovšem zůstává, zda bude možné na větším vzorku ověřit statistickou významnost.

Pilotní vzorek dále ukazuje, že bude třeba hledat vztah mezi určeností a modifikací NP. Výsledky naznačují, že zatímco poměr definit a indefinit u modifikovaných NP je takřka vyrovnaný, nemodifikované NP jsou výrazně častěji určité. Vzhledem k velikosti vzorku nemá v pilotu smysl pouštět se do hledání souvislostí s dalšími faktory (jednalo by se o poměry v rámci jednotek výskytů), ale bude zajímavé sledovat, zda se v hlavním vzorku ukáže nějaký vztah mezi pozicí ve větě a modifikací.

Analýza ostatních kategorií nepřinesla žádné překvapivé nebo neočekávané výsledky (i s ohledem na velikost vzorku), přesto pro hlavní vzorek zůstala většina z nich zachována (o vyřazených kategoriích viz dále).

5.3 Hlavní vzorek

Hlavní vzorek jsme generovali pomocí CQL dotazu totožného s pilotem. Cílem bylo získat cca 300–500 výskytů. I z tohoto vzorku jsme vyřazovali jednak chybné nebo nežádoucí výrazy, dále predikativní NP a generické NP (způsob testování zůstal stejný jako v případě pilotu). Rozhodli jsme se také pro vyřazení NP s funkcí neshodného přívlastku. Jak uvádí např. PMČ (2012, s. 503), jedním z hlavních rysů neshodného přívlastku je „vázanost na substantivum [která se] projevuje slovosledně, a to těsnou postpozicí za substantivem, k němuž se vztahuje“. Pro atribut neshodný tedy nelze předpokládat přímý vztah mezi pozicí ve větě / vůči verbu a jeho ne/určitostí, neboť jeho pozice je daná především řídícím substantivem.

5.3.1 Anotované faktory

Na začátku jsme vygenerovali 800 výskytů holých NP¹⁹, ze kterých jsme po manuálním vyřídění všech nežádoucích výrazů získali vzorek o velikosti 360 NP. U nich byly následně anotovány tyto kategorie:

- a. číslo
- b. větněčlenská pozice
- c. absolutní pozice ve větě
- d. pozice vůči plnovýznamovému řídicímu slovesu
- e. modifikace
- f. postavení modifikace vůči řídicímu substantivu
- g. shoda modifikace
- h. určenost
- i. kontextová vázanost

Z přehledu vyplývá, že jsme oproti pilotnímu vzorku některé kategorie vypustili a jiné přidali. Upustili jsme od anotace pádu (který je navíc snadno dohledatelný v anotaci ČNK, která je součástí našeho vzorku ve sloupci D), dále jsme vypustili valenci²⁰, která se zpravidla shodovala s větněčlenskou příslušností (pilotní vzorek navíc nevykazoval výrazné odchylky u jednotlivých valenčních pozic). Vypustili jsme také anotaci lexikálně sémantických vlastností a to z důvodů popsaných výše (kapitola 5.2.1). U faktorů absolutní pozice ve větě a pozice vůči verbu jsme přistoupili ke konsolidaci obou. V iniciální a finální pozici totiž nelze předpokládat nezávislost pozice vůči verbu, protože ta je daná právě vzhledem k inicialitě/finalitě NP. Oba faktory jsme tedy sloučili do jednoho a anotovali jsme 4 možné pozice: iniciální (INI), středovou preverbální (MIDprev), středovou postverbální (MIDpostv) a finální (FIN).

Vzhledem k tomu, že pilotní vzorek naznačil možný vztah mezi určitostí a modifikací NP, rozšířili jsme anotaci modifikace o faktor shody s řídicí NP.

¹⁹ Při volbě velikosti vzorku jsme vycházeli z množství odpadu, který zůstal při třídění pilotního vzorku.

²⁰ Anotaci valence jsme ovšem zachovali ad hoc pro NP v pozici podmětu – zajímalo nás, zda bude možné vypořádat odlišné chování referenčních vlastností pro podměty, které nejsou zároveň agenty – při následné analýze se ovšem ukázalo, že počet takových NP je minimální.

5.3.2 Testovací metody

Pro testování referenčnosti i generičnosti jsme používali totožné sady testů jako v pilotním vzorku. U testování určenosti jsme upustili od překladového testu, protože se ukázal (s ohledem na jazykové kompetence) jako málo spolehlivý. Test pomocí substituce/parafráze byl využitelný v převážné většině případů. Výjimku tvořily některé typy unik. Pro ně jsme vytvořili anotátorskou pomůcku, která spočívala v náhradě dané NP „propriálním výrazem“, tedy synonymem, které lze považovat za ekvivalent vlastního jména:

Moje maminka strašně toužila jet před válkou do Itálie.

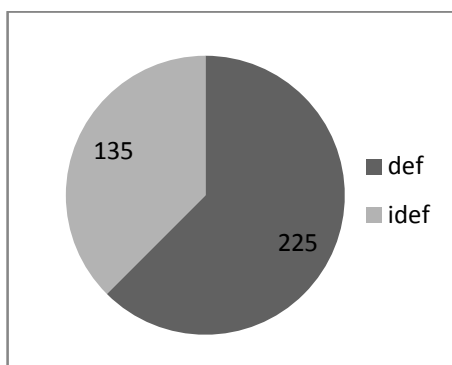
→

Moje maminka strašně toužila jet před druhou světovou válkou do Itálie.

5.3.3 Analýza hlavního vzorku

V analýze hlavního vzorku jsme vycházeli z výsledků pilotního výzkumu a zaměřili jsme se na faktory, které naznačovaly možný vliv na interpretaci určenosti. Ty jsme zároveň rozšířili o další předpokládané vlivy, které ale nebylo možné v menším vzorku testovat. Dále jsme přistoupili k analýze možného vztahu mezi jednotlivými faktory vzájemně.

Z celkového počtu 360 výskytů tvořily 62,5 % definitní NP, 37,5 % indefinitní²¹:

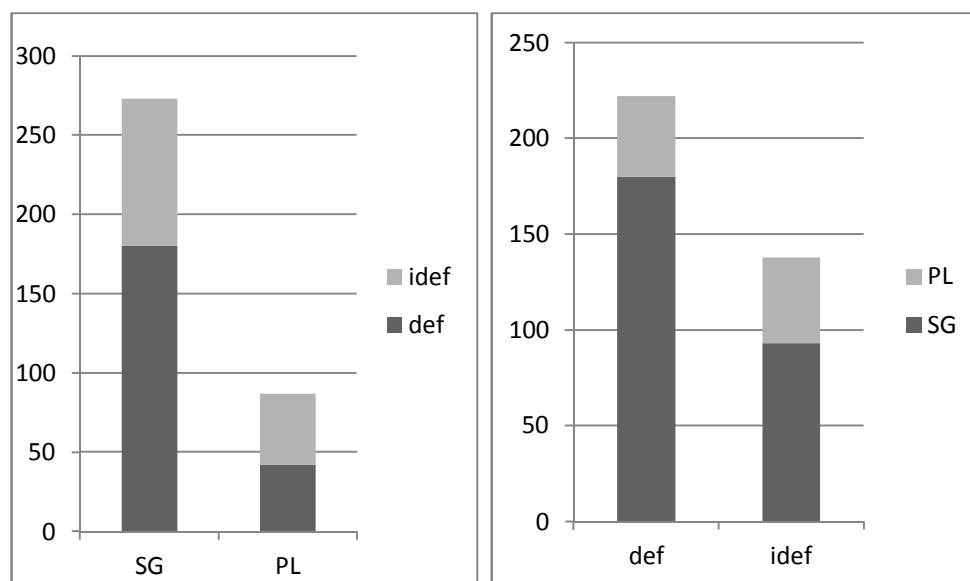

Graf 7: Hlavní vzorek – určitost a neurčitost

Nejprve jsme se zaměřili na faktor gramatické kategorie čísla. Na větším vzorku se v zásadě potvrdilo rozložení, které jsme pozorovali už v pilotu. Singulární NP jsou i v tomto případě z téměř 66 % tvořeny definity, což opět v podstatě kopíruje celkové rozložení definit a indefinit ve vzorku (oproti pilotu je v hlavním vzorku poměr takřka identický). Poměr v

²¹ Nejasné případy byly vyřazeny při třídění vzorku.

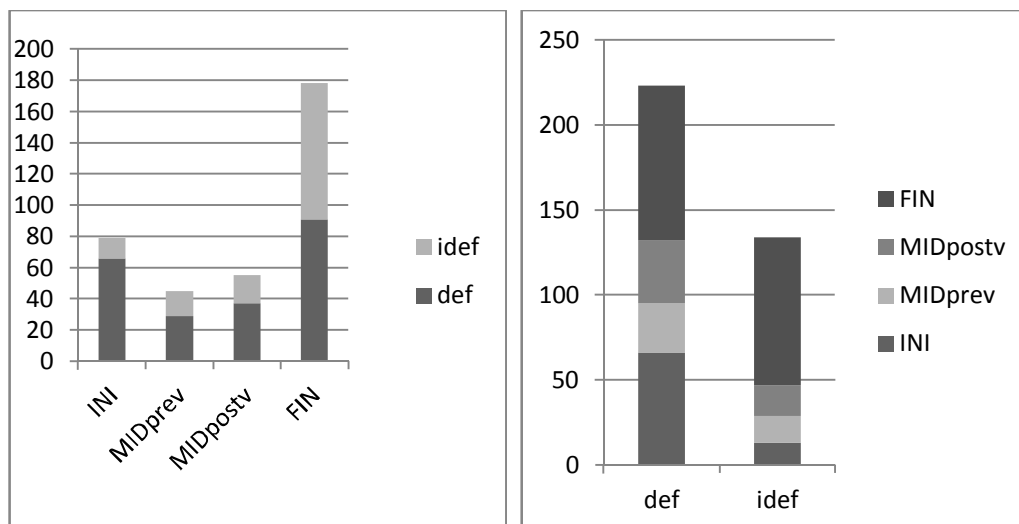
rámci definit zůstává obdobný jako v pilotu (81 % výskytů tvoří singuláry). Faktor gramatické kategorie čísla se tedy jeví jako silný pro definita.

Graf 8: Hlavní vzorek – gramatická kategorie čísla

Dalším zkoumaným faktorem byla pozice ve větě. Za pozornost stojí už samotné rozložení NP v jednotlivých pozicích. Téměř polovina výskytů se nachází ve finální pozici (178 výskytů, 49 % vzorku). Druhá v pořadí je středová pozice (celkem 103 výskytů, 29 %), nejméně častou je iniciální pozice (79 výskytů, 22 %). Zde lze hledat souvislost s problematikou obligatornosti vyjadřování determinace (viz výše kapitola 4.2.3). Pokud souhlasíme s Hlavsovým tvrzením, že užití determinátoru je pro indefinitní NP v iniciální pozici obligatorní, pak lze právě tím vysvětlit i celkově nižší počet BNP v této pozici.

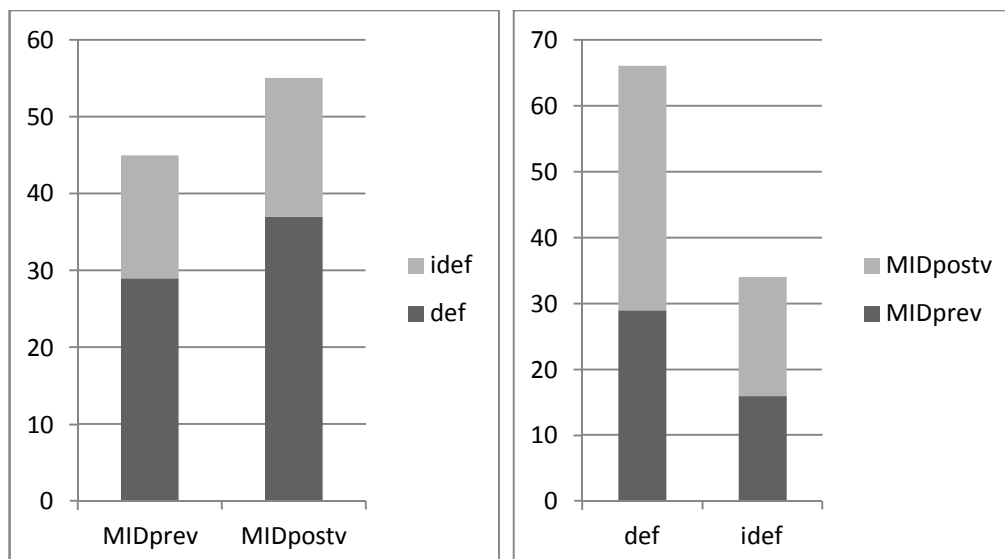
Jak už bylo řečeno, v hlavním vzorku jsme přistoupili ke sloučení faktoru absolutní pozice ve větě a pozice vůči verbu. Rozložení všech výskytů tedy vypadá následovně:

Graf 9: Hlavní vzorek – absolutní pozice ve větě

Z grafů je patrné, že zatímco na iniciálních a středových pozicích výrazně převládají definitní NP, na finální pozici je poměr definit a indefinit relativně vyrovnaný (definita tvoří 51 % všech výskytů v této pozici). Vezmeme-li v úvahu celkově vyšší počet definit ve vzorku, finální pozice se ukazuje jako preferovaná indefinity. To potvrzuje porovnání četností výskytů jednotlivých pozic pro oba typy NP – 65 % indefinit se objevuje na finální pozici, naproti tomu v iniciální pozici je to pouze necelých 10 %.

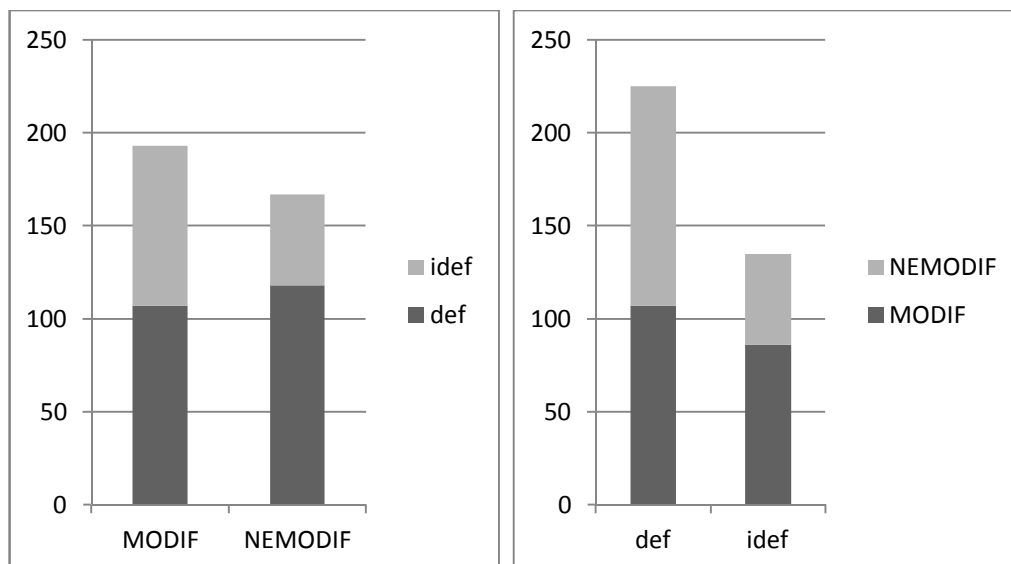
Vztah postavení vůči verbu se oproti pilotnímu vzorku ukázal jako méně průkazný. Tím, že jsme odfiltrovali pozice, které jsou pre-/postverbální z důvodu iniciality nebo finality NP, zůstal nám vzorek o velikosti 100 NP. Grafy ukazují, že oproti pilotnímu vzorku se mírně zmenšily rozdíly jak mezi celkovými počty výskytů v preverbální a postverbální pozici, tak rozdíly mezi pozicemi pro definita a indefinita. To je vidět především u indefinit – v pilotním vzorku jasně převažovala postverbální pozice (80 %), v hlavním vzorku je poměr pre- a postverbální pozice relativně vyrovnaný (45 % / 50 %). Stejně tak u preverbální pozice již nelze pozorovat výraznější převahu definit oproti postverbální pozici (jak tomu bylo v pilotu). Výsledky tedy naznačují, že oproti předpokladům pozice vůči verbu není příliš silným faktorem, což se pokusíme ověřit statistickým testem.

Graf 10: Hlavní vzorek – pozice vůči verbu (ve středové pozici)

Analýza pilotního vzorku dále naznačila možný hlubší vztah mezi modifikací NP a její ne/určitostí. V hlavním vzorku jsme se tedy zaměřili nejen na to, zda je NP modifikovaná či nikoliv, ale také na to, zda lze vysledovat nějaký vztah modifikace vzhledem k pozici ve větě.

Samotný fakt, zda je NP modifikovaná či nikoliv se ve vzorku ukázal jako potenciálně silný faktor, byť oproti pilotnímu vzorku se rozložení definit a indefinit poněkud vyrovnalo. U nemodifikovaných NP převládá určitost (téměř 71 %), což ovšem v podstatě odpovídá celkovému rozložení vzorku. Naproti tomu modifikované fráze jsou relativně stejně často určité jako neurčité (55 %, resp. 45%), což by napovídalo preferenci modifikovaných NP u indefinit (vezmeme-li v úvahu celkové rozložení vzorku) To potvrzuje vyšší míra modifikovaných NP (63 %) mezi indefinity. Naproti tomu definita jsou v obdobné míře holá i modifikovaná (52 %, resp. 48 %), což by naznačovalo, že pro ně ne/rozvitost NP nehraje výraznější roli. Oproti pilotnímu vzorku se tedy ukazuje, že zatímco modifikace u indefinit se jeví jako silný faktor, převaha neurčitých NP mezi definity je diskutabilní.

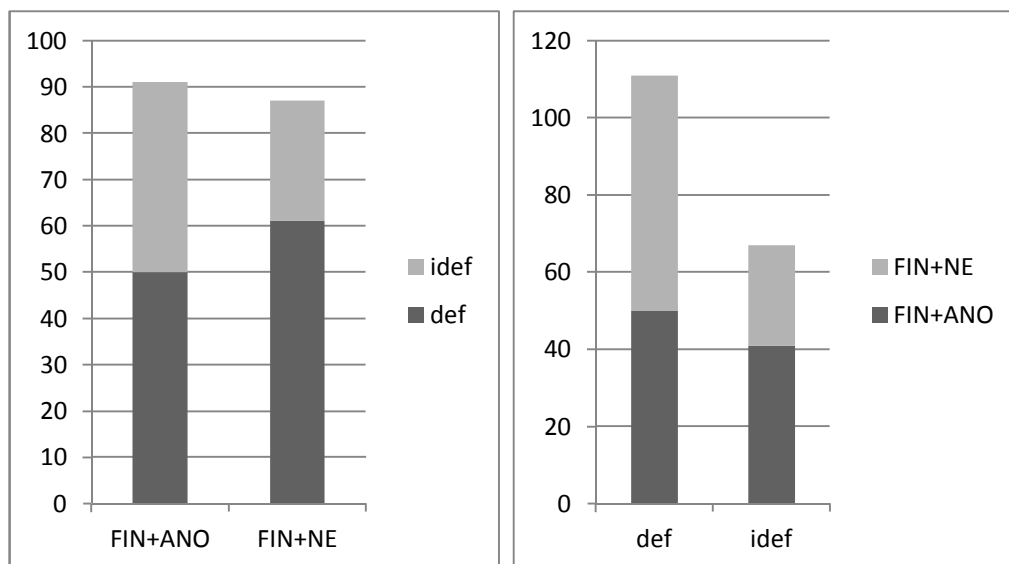

Graf 11: Hlavní vzorek – modifikace NP

Vztah rozvitosti fráze a její determinace lze vysvětlit s odkazem na práce Arielové (1988, 2001). Jak už jsme popsali v kapitole 4.1.2, Arielová ve své teorii akcesibility vychází z předpokladu, že mluvčí volí takovou NP, které obsahuje přesně potřebné množství informací k tomu, aby ji adresát mohl přiřadit ke správnému referentu. NP v souvislosti s tím hierarchizuje podle toho, jak přístupné jsou jejich referenty v lidské paměti. Volba dostatečně informativní NP závisí na několika faktorech, např. na topikalitě, množství potenciálních referentů, vzdálenosti mezi antecedentem a anaforou, množstvím předchozích zmínek atd. (Arielová, 2001, s. 32–33). Arielová tedy tvrdí, že zatímco k referentu, který se v daném diskurzu opakuje, je přítomný, a tedy přístupný v paměti adresáta (a tedy odpovídá definitnímu užití NP), lze odkazovat pomocí menšího množství lexikální informace (v našem případě nerozvitými NP), k referentům, které nejsou v paměti snadno přístupné, jsou v diskurzu nové apod. (a tedy odpovídají indefinitnímu užití NP), je třeba odkazovat pomocí většího množství informací (v našem případě rozvitými NP) (Arielová, 1988, s. 82).

Dále jsme se zaměřili na vztah modifikace NP a její pozice ve větě. Zkoumali jsme postupně iniciální, středovou (bez ohledu na postavení vůči verbu) a finální pozici. Pro iniciální pozici nemělo smysl zkoumat vliv na určenost (neurčité NP se v této pozici vyskytují minimálně, viz výše), rozložení rozvitých a holých určitých NP bylo relativně vyrovnané (47 % modifikovaných, 53 % holých). Vliv modifikace v iniciální pozici tedy nepředpokládáme. Ve středové pozici převládají u holých i rozvitých NP definita (což odpovídá absolutnímu rozdělení vzorku), u definit mírně převažují holé NP (62 %). Vliv modifikace na této pozici

tedy ověříme statistickým testováním. Rozložení NP na finální pozici se velmi podobá celkovému rozložení definit a indefinit s ohledem na jejich rozvitost – tedy nerozvité NP směřují k určitosti, neurčité NP jsou častěji rozvité.

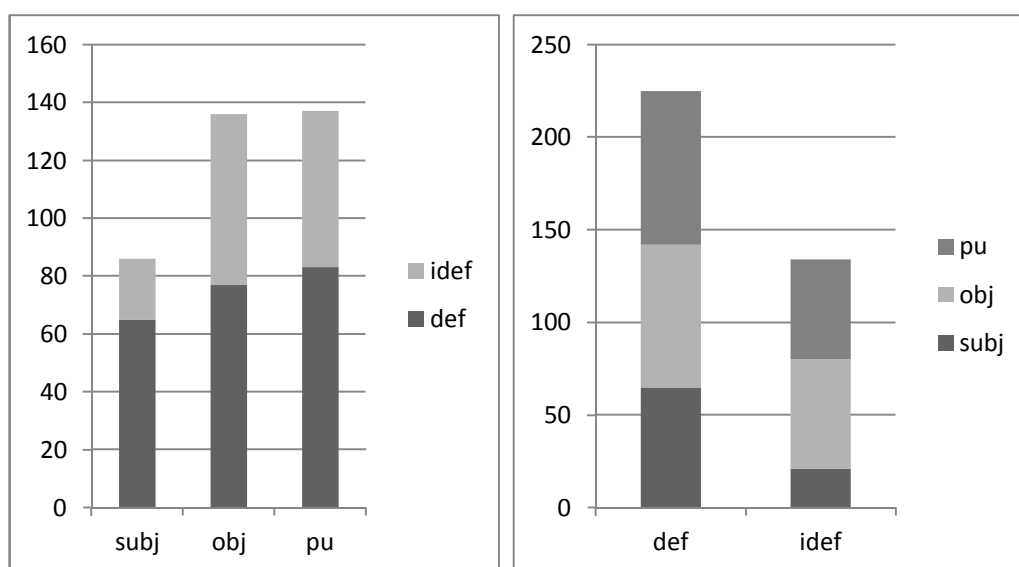
Graf 12: Hlavní vzorek – modifikace NP a absolutní pozice ve větě

Srovnání vlivu modifikace na jednotlivých pozicích by tedy naznačovalo, že ačkoliv se modifikace jeví jako jeden z faktorů, které ovlivňují interpretaci určenosti NP, je tento faktor podřízen pozici ve větě (iniciální pozice se jeví jako dominantní faktor). To by ukazovalo na možnou hierarchizaci jednotlivých zkoumaných faktorů.

Ostatní anotované faktory související s modifikací (shoda a pozice vůči řídící NP) při analýze nevykazovaly výraznější vliv na určenost NP. Rozložení obou faktorů napříč určeností je v podstatě rovnoměrné, větší odchylka se projevila pouze u postmodifikovaných určitých NP, což lze považovat za očekávaný stav, protože postmodifikaci jsme určili za jedno z možných kontextových zapojení definit.

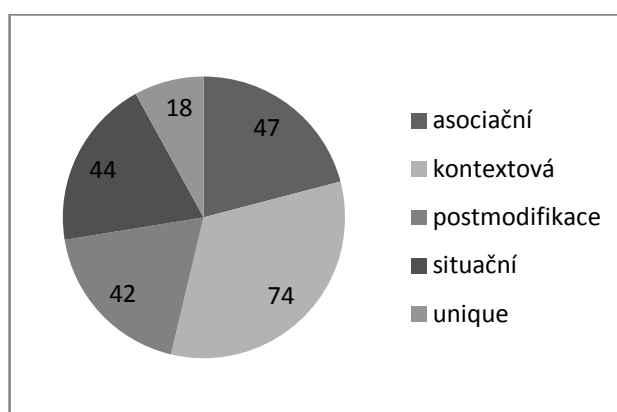
Zaměřili jsme se také na vztah určenosti a větněčlenské příslušnosti NP (faktor, který jsme v pilotním výzkumu neanalyzovali vzhledem k velikosti vzorku). Rozložení definit a indefinit na pozici objektu a příslovečných určení v podstatě odpovídá celkovému rozložení vzorku. Subjektová pozice preferuje definita (76 %). To je v souladu se zde citovaným tvrzením, že holé subjekty v tematické pozici jsou v nepříznakových větách definitní (resp. že indefinitní NP (a tedy i subjekty) v tematické pozici vyžadují užití neurčitého denotátoru).

Z celkem 21 indefinitních subjektů se jich celkem 16 vyskytuje na neiniciální pozici (předpokládáme nepříznačový slovosled a tedy postavení téma – réma).

Graf 13: Hlavní vzorek – větněčlenská příslušnost

Analýza kontextového zapojení ukázala, že hlavním faktorem, který ovlivňuje určitost, je sám jazykový kontext. Samotná kontextová zapojenost tvoří 32 % určitých NP, dohromady s postmodifikací (která je také bezprostředním jazykovým kontextem) tvoří tato definita polovinu všech výskytů. Naopak nejméně časté jsou výskyty unik, což je očekávaný stav vzhledem k tomu, že jsme ze vzorku vyřadili propria, která by nejlépe aspirovala na tento typ určitosti.

Graf 14: Hlavní vzorek – kontextová zapojenost

Zaměřili jsme se také na vztah modifikace a kontextové zapojenosti, nicméně analýza obou faktorů nepřinesla žádné překvapivé výsledky (ani v následném statistickém ověřování).

Analýza jednotlivých faktorů tedy ukázala, že pro interpretaci referenčních vlastností NP, konkrétně její určenosti, lze předpokládat vliv absolutní pozice ve větě, gramatické kategorie čísla a vliv modifikace NP. Další faktory, jako postavení vůči verbu nebo větněčlenská pozice, užší souvislost s ne/určitostí nenaznačují. Předpokládaný vliv jednotlivých faktorů se pokusíme ověřit statistickým testováním.

5.3.4 Statistická analýza

Pro statistické ověření vlivu jednotlivých faktorů jsme použili chí-kvadrát test. Jde o typ testu, který je vhodný k ověření nezávislosti dvou společně se vyskytujícími charakteristikami (Butler, 1985, s. 118). V našem případě tedy podle nulové hypotézy jednotlivé faktory nemají vliv na interpretaci kategorie určenosti. Alternativní hypotéza naopak vztah mezi určeností a jednotlivými faktory předpokládá. Pro testování významnosti volíme hodnotu $p < 0,05$.

Následující přehled ukazuje výchozí kontingenční tabulky pro jednotlivé faktory a vypočítané hodnoty p (čísla v tabulce představují prosté počty výskytů jednotlivých typů NP, hodnoty p vyšší než zvolená hladina významnosti jsou označeny kurzívou)²²:

Vliv čísla

	singulár	plurál
def	180	45
idef	93	42
$p = 0.02401$		

Vliv pozice ve větě

	iniciální	středová	finální
def	66	68	91
idef	13	35	87
$p = 0.000003206$			

²² Výpočty jsme prováděli pomocí statistického programu R.

Vliv pozice vůči verbu (vyloučeny iniciální a finální pozice)

	preverbální	postverbální
def	29	37
idef	16	18
$p = 0.9324$		

Vliv modifikace

	nemodifikované	modifikované
def	118	107
idef	49	86
$p = 0.004167$		

Vliv iniciální pozice + modifikace

	nemodifikované	modifikované
def	35	31
idef	5	8
$p = 0.5113$		

Vliv středové pozice + modifikace

	nemodifikované	modifikované
def	42	26
idef	18	17
$p = 0.4257$		

Vliv finální pozice + modifikace

	nemodifikované	modifikované
def	41	50
idef	16	61
$p = 0.05318$		

Vliv větněčlenské příslušnosti

	objekt	přísl. určení	subjekt
def	77	83	65
idef	59	55	21
$p = 0.05709$			

Na základě chí-kvadrát testu, resp. na základě hodnot p tedy můžeme zamítnout nulovou hypotézu pro faktory absolutní pozice ve větě, modifikace a gramatické kategorie čísla. U těchto faktorů lze předpokládat spojitost s interpretací určenosti NP. Na druhou stranu nelze zamítnout nulovou hypotézu pro faktor pozice vůči verbu, a pro kombinaci faktorů modifikace a iniciální a středové pozice ve větě. Naše data tedy nevykazují souvislosti mezi určeností a uvedenými faktory. Hodnoty p pro faktor modifikace ve finální pozici a pro faktor větněčlenské pozice sice neumožňují zamítnout nulovou hypotézu, nicméně výsledek lze považovat alespoň za okrajově významný a oba faktory by stály za další zkoumání (případně na větším vzorku). Zároveň je třeba upozornit, že pro všechny faktory, u nichž jsme nemohli zamítnout nulovou hypotézu, jsme měli k dispozici relativně malý vzorek výskytů (chí-kvadrát test je spolehlivý pro četnosti nad dvacet výskytů). S ohledem na to, že některé hodnoty p se pohybovaly v pásmu okrajové významnosti, je otázkou, jak by podobná analýza dopadla při větším objemu dat.

6 Diskuse

Analýza našeho korpusu přinesla v zásadě očekávané (předpokládané) výsledky. Především faktor absolutní pozice ve větě se ukázal jako podstatný pro interpretaci určenosti NP. Naopak vztah mezi pozicí vůči verbu a určeností podle statistického testování předpokládat nelze. Otázkou zůstává, proč náš vzorek vztah neprokázal, zatímco výzkum Czardybona et al. (2014) provedený na polštině vliv preverbální / postverbální pozice celkem přesvědčivě dokládá.

Domníváme se, že důvodem rozporu je především rozdílná metodologie výzkumu. V našem vzorku jsme se primárně zaměřili na absolutní pozici, která v iniciální a finální pozici determinuje postavení NP vůči slovesu. V hlavním vzorku jsme tedy tyto pozice nebrali v úvahu. Mediální pozice, která jediná umožňuje relativně volné postavení vůči verbu, nám tedy očekávaný výsledek nepřinesla (na rozdíl od pilotního výzkumu, kde jsme toto omezení neuplatnili). Naproti tomu Czardybon et al. faktor absolutní pozice neberou v úvahu vůbec, otázkou tedy zůstává, zda jejich výsledky skutečně reflektují vztah pozice vůči verbu (a jde tedy o skutečný rozdíl ve způsobu vyjadřování určenosti v češtině a polštině), nebo zda lze i u jejich vzorku předpokládat spíše vliv absolutní pozice.

Kromě pozice NP ve větě se jako relevantní ukázal také vliv modifikace NP. Tento vztah jsme původně nepředpokládali, nicméně jak naznačují citované práce Arielové (1988, 2001), jde o faktor, který má své opodstatnění. Čím méně přístupný je referent v paměti adresáta, tím více lexikálních prostředků je třeba k jeho vyvolání (Arielová, 1988, s. 82). Tímto tvrzením lze tedy uspokojivě vysvětlit převahu modifikovaných NP mezi indefinity. Přesto ale nelze vztah mezi rozvitostí fráze a její neurčitostí dát jednoduše do přímé souvislosti. Jak Arielová upozorňuje, míra přístupnosti daného referentu je dána souhrou několika faktorů, mimo jiné vzdáleností antecedentu a anafory, počtem předchozích zmínek, počtem možných referentů dané NP (v paměti adresáta), AVČ i konkrétním diskurzem. Vztah mezi určeností a modifikací NP by tedy zasluhoval především kvalitativní analýzu zaměřenou na zakotvení NP v širším kontextu.

Výsledky analýzy rovněž naznačují, že vliv jednotlivých faktorů na interpretaci určenosti je možné do určité míry hierarchizovat. Jako nejsilnější se jeví faktor absolutní pozice ve větě, za ním následuje gramatická kategorie čísla a modifikace. Zároveň se zdá, že určitou hierarchii lze pozorovat i uvnitř jednotlivých faktorů. Zatímco iniciální pozice je silná sama o sobě (definita na ní jasně dominují, ať už jsou modifikovaná či nikoliv; indefinita v iniciální pozici by musela obsahovat determinátor), na finální pozici se vliv modifikace jeví

jako alespoň částečně významný faktor (ačkoliv statistická analýza vliv neprokázala, hodnota p se zde pohybovala v pásnu okrajové významnosti). Naše výsledky tedy potvrzují Hlavsovo (1975, s. 69) tvrzení, že „pozice substantiva v tématu signalizuje funkci jedinečné denotace, zatímco rematická pozice je z tohoto hlediska bezpříznaková“ (pokud předpokládáme nepříznakové postavení tématu a rématu). Pro finální pozici se tak jako potenciálně vlivný faktor jeví modifikace NP. Přestože statistické testování neumožnilo zamítnout nulovou hypotézu, výsledky naznačují, že přinejmenším oproti iniciální a středové pozici lze na finální pozici pozorovat tendenci nerozvitých NP vyjadřovat spíše určitost. Zatímco iniciální pozice tedy funguje jako silný, dominantní faktor sama o sobě, na finální pozici se uplatňují také faktory jiné.

Výsledky analýzy kontextového zapojení určitých NP odpovídají tvrzení Uhlířové (1987, s. 110), že bezprostřední jazykový kontext (v našem případě kontextová anafora a postmodifikace) je nejdůležitějším zdrojem určenosti – v našem vzorku tvoří více než polovinu všech výskytů. Zde však vyvstává otázka, zda by podobné výsledky přinesla také analýza jiných typů textu než beletrie. Především pro publicistický styl by bylo možné uvažovat o větším vlivu extratextových faktorů (jednou z charakteristik publicistického stylu je jeho vázanost na dobový kontext a lze tedy předpokládat vyšší míru inherentních definit, asociačních anafor, situační určenosti apod.). Naše výsledky tedy naznačují možné směry pro další výzkum v této oblasti.

7 Závěr

Cílem naší diplomové práce bylo ověřit teoretická východiska týkající se faktorů, které mají vliv na interpretaci referenčních vlastností, konkrétně kategorie určenosti holých jmenných frází v češtině. Za tímto účelem jsme vytvořili manuálně anotovaný korpus holých jmenných frází, který jsme podrobili analýze a následnému statistickému testování. Výsledky potvrdily především vztah mezi určeností a faktory absolutní pozice ve větě a gramatické kategorie čísla, tedy faktory, které jsme předpokládali na základě výchozích teoretických podkladů. Nadto výzkum upozornil na původně nepředpokládaný (resp. neuvažovaný) vztah určenosti a modifikace NP a zároveň naznačil možnou hierarchizaci jednotlivých faktorů (mezi sebou i v rámci faktorů samotných). Analýza zároveň neprokázala jednoznačnou souvislost s faktory pozice vůči verbu a s větněčlenskou příslušností.

Dosažené výsledky otvírají prostor pro další výzkum a naznačují, na které faktory má smysl se dále zaměřit. Důkladnější analýzu by zasluhoval především vztah mezi absolutní pozicí NP a pozicí vůči verbu. Ačkoliv náš výzkum neprokázal souvislosti mezi pre/postverbálním postavením a určeností, otázkou zůstává, do jaké míry jsou oba faktory (tedy absolutní a relativní pozice) provázané. Výzkumy provedené na polštině naznačují, že jistý vztah by tu existovat mohl.

Nabízí se také otázka, jaký je vztah mezi určeností a AVČ. Náš výzkum se zaměřil na prosté postavení NP ve větě bez ohledu na to, zda je AVČ konkrétní věty příznakové či nikoliv. Další výzkumy v této oblasti by tedy vyžadovaly rozšíření anotace právě o faktor tématu a rématu.

Výzkum zaměřený na modifikaci NP by také umožnil ozřejmit, jaké další faktory spojené s modifikací se mohou podílet na interpretaci určenosti. Naznačili jsme možnou souvislost s postavením ve větě, zároveň lze předpokládat úzkou souvislost s koreferenčními vztahy (počet předchozích zmínek o referentu, jejich vzdálenost od antecedentu apod.) – výzkum v této oblasti by vyžadoval analýzu provedenou na souvislejší vzorku textů.

8 Seznam použité literatury:

ABBOTT, Barbara. 2004. Definiteness and indefiniteness. In Horn, L. R. & Ward, G. (eds.). *Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, s. 122–150.

ABBOTT, Barbara. 2006. Definite and Indefinite. In *Encyclopedia of Language & Linguistics*, vol. 3. Oxford: Elsevier, s. 392–399.

ABBOTT, Barbara. 2011. Reference. In Meinborn, C., von Heusinger, K., Portner P. (eds.). *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, s. 49–74.

ABBOTT, Barbara. 2014. The Indefiniteness of Definiteness. In Gamerschlag, T. et al. (eds.). *Frames and Concept Types: Applications in Language and Philosophy*, Studies in Linguistics and Philosophy. Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, s. 323–341.

ADAMEC, Přemysl. 1980. K vyjadřování referenční určenosti v češtině a ruštině. In *Slovo a slovesnost*, roč. 41. Praha: Československá akademie věd, s. 257–264.

ARIEL, Mira. 1988. Referring and accessibility. In *Journal of Linguistics*, vol. 24, no. 1. Cambridge: Cambridge University Press, s. 65–87.

ARIEL, Mira. 2011. Accessibility theory: an overview. In Sanders, T., Schliperoord, J. & Spooren, W. (eds.). *Text Representation*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, s. 29–87.

BUTLER, Christopher. 1985. *Statistics in Linguistics*. Oxford, New York: Basil Blackwell.

CARLSON, Gregory N. – Francis Jeffry PELLETIER. 1995. *The Generic Book*. Chicago: University of Chicago Press.

CARLSON, Gregory N. 2003. No lack of determination. In Cheng, L. & Sybesma, R. (eds.). *The Second Glot International State-of-the-Article Book*. Berlin, New York: Mouton De Gruyter, s. 149–178.

CZARDYBON, Adrian – Oliver HELLWIG – Wiebke PETERSEN. 2014. Statistical analysis of the interaction between word order and definiteness in Polish. In Przepiórkowski, A. & Ogrodniczuk, M. (eds.). *Advances in Natural Language Processing*. Springer International Publishing, s. 144–150.

ČECHOVÁ, Marie – Marie KRČMOVÁ – Eva MINÁŘOVÁ. 2008. *Současná stylistika*. Praha: NLN.

ČERMÁK, František. 2001. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.

ČERMÁK, František. 2010. *Lexikon a sémantika*. Praha: NLN.

DAYAL, Veneeta. 2011. Bare Noun Phrases. In Meinborn, C., von Heusinger, K., Portner P. (eds.). *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, s. 1088–1108.

DELFITTO, Denis. 2006. Bare Plurals. In: Everaert, M. & van Riemsdijk, H. (eds.). *The Blackwell Companion to Syntax*. Oxford: Blackwell Publishing, 214–259.

DUŠKOVÁ, Libuše a kol. 2005. *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*. Praha: Academia.

Encyklopedický slovník češtiny. 2002. Praha: NLN.

FREGE, Gottlob. 1892. On Sense and Reference. In Geach, B, Black, M. (eds.). *Translations from Philosophical Writings of Gottlob Frege*. Oxford: Basil Blackwell, 1960, s. 56–78.

HEIM, Irene. 1982. *The semantics of definite and indefinite noun phrases*. Doctoral Dissertation. Amherst: University of Massachusetts

HEIM, Irene. 1983. File Change Semantics and the Familiarity Theory of Definiteness. In Bauerle, R., Schwarze, C., von Stechow, A. (eds.). *Meaning, use and the interpretation of language*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 164–189.

HEIM, Irene. 2011. Definiteness and indefiniteness. In Meinborn, C., von Heusinger, K., Portner P. (eds.). *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, s. 996–1024.

HEUSINGER, Klaus von. 2001. Specificity and Definiteness in Sentence and Discourse structure. In ZAS Papers in Linguistics, vol. 24. Berlin: ZAS, s. 167–189.

HEUSINGER, Klaus von. 2011. Specificity. In Meinborn, C., von Heusinger, K., Portner P. (eds.). *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, s. 1025–1057.

HLAVSA, Zdeněk. 1975. *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Praha: Academia.

HLAVSA, Zdeněk. 1972. K protikladu určenosti v češtině. In Slovo a slovesnost, roč. 33. Praha: Československá akademie věd, s. 199–203.

KNITTLOVÁ, Dagmar – Bronislava GRÝGOVÁ – Jitka ZEHNALOVÁ. 2010. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

KŘEN, M. – BARTOŇ, T. – CVRČEK, V. – HNÁTKOVÁ, M. – JELÍNEK, T. – KOCEK, J. – NOVOTNÁ, R. – PETKEVIČ, V. – PROCHÁZKA, P. – SCHMIEDTOVÁ, V. – SKOUMALOVÁ, H. 2010. *SYN2010: žánrově vyvážený korpus psané češtiny* [online]. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. [cit. 2016-06-05]. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>.

LYONS, Christopheher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.

NĚDOLUŽKO, Anna. 2011. *Rozšířená textová koreference a asociační anaphora. Koncepce anotace českých dat v Pražském závislostním korpusu*. Praha: Institut aplikované a formální lingvistiky.

PRINCE, Ellen F. 1992. The ZPG letter: subjects, definiteness, and information status. In Mann, W. C. & Thompson, S. A. (eds.). *Discourse sedcription: diverse linguistic analyses of a fund-raising text*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, s. 295–326.

Příruční mluvnice češtiny. 2012. Praha: NLN.

RUSSELL, Bertrand. 1905. On denoting. In *Mind*, vol. 14. Oxford: Oxford University Press, s. 479–493.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 1994. Praha: Academia.

SZWEDEK, Aleksander. 1974. Some aspects of definiteness and indefiniteness of nouns in Polish. In *Papers and Studies in Contrastive Linguistics*, vol. 2. Poznaň: Adam Mickiewicz University, s. 203–211.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila. 1987. Determinace a aktuální členění ve slovanských jazycích. In *Slavica Pragensia* 29. Praha: Univerzita Karlova, s. 105–123.

9 Seznam tabulek a grafů:

Tabulka 1: základní přehled určitých determinátorů/determinovaných NP.....	24
Tabulka 2: základní přehled neurčitých determinátorů.....	25
Graf 1: Czardybon et al. (2014) – výsledky výzkumu.....	34
Graf 2: Pilotní vzorek – určitost a neurčitost	45
Graf 3: Pilotní vzorek – absolutní pozice ve větě.....	45
Graf 4: Pilotní vzorek – pozice vůči verbu	46
Graf 5: Pilotní vzorek – modifikace NP.....	47
Graf 6: Pilotní vzorek – gramatická kategorie čísla	47
Graf 7: Hlavní vzorek – určitost a neurčitost	50
Graf 8: Hlavní vzorek – gramatická kategorie čísla	51
Graf 9: Hlavní vzorek – absolutní pozice ve větě.....	52
Graf 10: Hlavní vzorek – pozice vůči verbu (ve středové pozici).....	53
Graf 11: Hlavní vzorek – modifikace NP.....	54
Graf 12: Hlavní vzorek – modifikace NP a absolutní pozice ve větě.....	55
Graf 13: Hlavní vzorek – větněčlenská pozice.....	56
Graf 14: Hlavní vzorek – kontextová zapojenost	56

Příloha 1.

Výzkumná data (na CD): korpus holých jmenných frází s manuálně anotovanými referenčními vlastnostmi.